

ЩАСТЯ У ПОДОРОЖАХ: РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ ДУХОВНО-ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ І ДОЗВІЛЄВИХ ПРАКТИК МАНДРІВНОГО ФІЛОСОФА-БОГОСЛОВА Г. С. СКОВОРОДИ

МАТЕРІАЛИ

Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару
до 45-річчя факультету харчових технологій,
готельно-ресторанного та туристичного бізнесу

(м. Полтава, 3 грудня 2019 року)

ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ

МАРІОС
МІСЦЕ
ВЕДІННЯ

Полтава
2020

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
(ПУЕТ)**

**ЩАСТЯ У ПОДОРОЖАХ: РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ
ДУХОВНО-ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ І
ДОЗВІЛСЬВИХ ПРАКТИК МАНДРІВНОГО
ФІЛОСОФА-БОГОСЛОВА Г. С. СКОВОРОДИ**

МАТЕРІАЛИ

Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару до
45-річчя факультету харчових технологій, готельно-
ресторанного та туристичного бізнесу

(м. Полтава, 3 грудня 2019 року)

**Полтава
ПУЕТ
2020**

УДК 141.21(477):17.02.34](063)
Щ27

Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі» заборонено

Редакційна колегія:

ГОЛОВА:

Г. П. Скляр, д. е. н., професор, завідувач кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

СПІВГОЛОВА:

Л. В. Дробиш, к. е. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

СЕКРЕТАР:

В. О. Животенко, к. е. н., доцент, доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі».

Щ27 **Щастя у подорожах: реактуалізація духовно-творчої спадщини і дозвіллевих практик мандрівного філософа-богослова Г. С. Сковороди: матеріали методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару до 45-річчя факультету харчових технологій, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу (м. Полтава, 3 грудня 2019 р.).** – Полтава: ПУЕТ, 2020. – 96 с. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Текст укр. мовою.

ISBN 978-966-184-371-3

Семінар проведено в межах науково-дослідної роботи «Проблеми функціонування та розвитку сфери туризму в умовах модернізації економіки» (держ. реєстр. номер 0117U004715). Опубліковані наукові дослідження авторів спрямовано на з'ясування сучасного стану й перспектив подальшого розвитку людомірних наукових досліджень туризму на основі постнекласичної парадигми.

УДК 141.21(477):17.02.34](063)

*Матеріали друкуються в авторській редакції мовами оригіналів.
За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідальні автори.*

© Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі», 2020

ISBN 978-966-184-371-3

РОЗДІЛ І

ДОПОВІДІ І СПІВДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

---

*О. В. Гладкий, д. г. н., професор
Київський національний торговельно-
економічний університет, м. Київ
Alexander.gladkey@gmail.com*

ТУРИЗМ ЯК НАУКА ПРО ЩАСТЯ В ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Туризм є однією з небагатьох наук, яка претендує на об'єднання розрізнених знань про світ в єдиній цілісній системі, так званій «гуманістичній картині людства». Крім того, через подібне поєднання, туризм намагається підійти до розв'язання питань оптимізації співіснування та взаємопроникнення окремих природних і суспільних складових певної території (або середовища). Цими процесами дана наука виходить на розуміння філософських концепцій єдності розрізнених елементів раніше існуючого цілого, об'єднання яких може призвести до створення всезагального блага «золотого віку» або, в більш простих категоріях, оптимізації різних сфер життя людини, найбільш повній, рівноцінній та раціональній реалізації її духовних і матеріальних потреб та здібностей.

Ідея єдності, яка була втрачена людством в наслідок різних причин, широко розкривалась в багатьох наукових і філософських течіях. Зокрема, теологічні аспекти втраченої єдності ми зустрічаємо в працях Платона, Аристотеля, Тертулліана, Блаженного Августина, Бенедикта Спінози, Аніція Боеція, природничі аспекти – в роботах Готфріда Лейбніца, Шарля Монтеск'є, Елізе Реклю, Дж. У. Дреппера, географів – О. Гумбольдта, А. Геттнера, суспільні аспекти – в роботах Н. Новгородцева, М. Бердяєва, О. Шпенглера, Г.-Г. Гадамера та учених в галузі туризму – Ю. Голубчікова, Д. Замятіна, В. Максаковського, Д. Харвея, Г. Кларка, А. Льюша та ін. Однак, комплексного дослідження ролі туризму у формуванні вчення про єдність різних компонентів території ще не проводилось.

Саме тому, об'єктом даного дослідження є концепція втраченої єдності в теологічному, природничому та суспільному аспектах, а предметом – роль туристичних наук у формуванні вчення про єдність цих компонентів на території. Метою даної роботи є дослідження постнекласичної концепції втраченої єдності в різних наукових та філософських школах, а завданнями – аналіз наукових концепцій формування суспільної і природної єдності в світі та визначення ролі туристичних наук у формуванні постнекласичного вчення про єдність окремих компонентів території.

Вчення про всезагальний *Ordo et connexio rerum*¹ та про їх втрачену єдність існувало з часів перших філософських та релігійних трактатів учених і теологів [7]. В думках Геракліта, Платона та Аристотеля воно розкривається через вчення про *логос*, як про вираження таких сутностей досократівського правлячого начала світу, які зберігають єдність і порядок у взаємовідносинах стихій та включення людини у процес перетворення хаосу в космос. Сократ в своїх трактатах неодноразово звертав увагу на нерозривність людських вчинків із сутністю речей, з їх внутрішньою ідеєю. Єдність понять і дій (ідеально відокремленого і реально діючого), за Сократом, складала сутність гармонії існування та визначала настання «золотого віку» античності.

В більш пізніх науково-філософських школах, Лукрецій (в трактаті *De rerum natura*²) та Епікур стверджували, що всесвіт являє собою нескінченну єдність окремих компонентів, яка втрачена людьми через їх відособленість. Втрачена єдність розумілась ними як всезагальне благо, що було віднесене думками до сократівського його трактування.

За доби Середньовіччя домінує теологічна концепція єдності, що заснована на ідеї змушеної віддаленості людини від Бога та на її свідомо обраній відособленості, в наслідок якої людство живе в світі, що втратив гармонію і всезагальне благо. Так, в

---

¹ Порядок і зв'язок речей (лат.)

² Про природу речей (лат.)

онтології Аніція Боеція все, що існує, має спільну Божественну субстанцію, розділену в історичні часи гріхопадінням людини. Цю думку поділяє також Блаженний Августин, Савонаролла, Тертулліан та ряд філософів-теологів Середньовіччя.

Дещо відокремлені міркування про втрачену єдність ми зустрічаємо у нетеологічних філософів Середньовіччя та Нового часу. Так, розділені між собою поняття *Natura naturans*³ та *natura naturata*⁴ зустрічаються в трактаті «Етика» Бенедикта Спінози. Цими поняттями Спіноза визначає єдність божественної субстанції, яка є причиною самої себе, та земної субстанції, що була створена Богом. Ця єдність відтворюється Спінозою в застосуванні поняття «*natura*» і аналізі причинно-наслідкових зв'язків між двома субстанціями. В своїх пізніх працях Спіноза ототожнював поняття «Бог» та «природа» стверджуючи, що в світі існує єдина нескінченна субстанція, яка є початком і причиною всього існуючого (*Deus sive natura*⁵). Ідея єдності Спінози неодноразово критикувалась філософами-матеріалістами, зокрема Людвігом Фейєрбахом.

Важливою складовою філософського підходу до поняття втраченої єдності є праці Жана-Жара Руссо, зокрема «Юлія, або нова Елоїза», «Кандид, або оптимізм», «про суспільний договір», «Міркування про початки та основи нерівності...» та ін. Руссо визначає ідею про втрачену єдність як віру людини в існування благаго, справедливого та доброго принципу, який веде і направляє життя до розумної шляхетної мети. Втрата гармонії в природі і суспільстві веде до втрати ідеалів зазначеного принципу [7].

Не менш глибоким є розкриття ідеї втраченої єдності в роботах Готфріда Вільгельма Лейбніца. Він відштовхувався від поняття *Harmonia praestabilita*⁶, яким в праці «Монадологія» намагався розкрити попередньо (до початку світу) встановлену

---

³ Природа, що творить (лат.).

⁴ Природа, що створена (лат.).

⁵ Бог або природа (лат.).

⁶ предвстановлена (попередньо встановлена) гармонія (лат.).

Богом закономірність єдності усіх речей та явищ, яка регулює розвиток світу. На думку Лейбніца, Всесвіт складається з духовних атомів – монад, кожна з яких є замкненою, внутрішньо рухливою одиницею, а разом вони утворюють єдність світу, який рухається та розвивається.

Ідеї згаданих вище філософів активно поширюються і в сучасній науковій думці. Так, ми зустрічаємо їх в герменевтиці (В. Дільтей, Г.-Г. Гадамер) – у вченні про розуміння як цілісно-духовне переживання, у екзистенціалістів (К. Ясперс, М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр) у вченні про співвідношення сутності і існування, в феноменології та ін. Ідеї втраченої єдності не оминули і туристичні науки.

Так, ще з античних часів, в працях Страбона географії (*а в нашому випадку – й туризму – О. Г.*) відводилась роль «науки про мистецтво жити, тобто про щастя» [10]. Таким чином, Страбон підносить географію (*і туризм в його сучасному вигляді – О. Г.*) до розряду філософських наук, які за часів ученого активно шукали шляхи відновлення втраченої єдності. За Страбоном, географія має бути наукою, що розкриває, досліджує, змінює та удосконалює всезагальне, сприяючи тим самим розвитку суспільства, заснованого на внутрішній гармонії. Така ж сама місія, до того ж забарвлена гуманістичним постдисциплінарним знанням, притаманна й туристичним наукам. Ідеї Страбона, вихідні положення яких було закладено ще в працях Ератосфена, свого часу були підтримані і розвинуті в міркуваннях Абу-ль-Фіда, Флавія Арріана та ін.

У більш пізні часи, гносеологічна суть географії і туризму як гуманістичних наук в рамках концепції втраченої єдності розкривається в роботах учених природничого напрямку. Так, окремі ідеї гуманістичної єдності можна побачити в працях Бернхардуса Вареніуса «Всезагальна географія», Ніколи Коперніка (Про оберти небесних сфер), Галілея, Мартіна Бехайма, а також, в кінці цього періоду, в роботах Олександра Гумбольда (Humboldt A.) та Джона Уільяма Дреппера (Drabber, J.W.). Гумбольдт в праці «Ansichten der Natur⁷» представляє світ як

---

⁷ Картини Природи (нім.)

природне ціле, що рухається та оживляється внутрішніми силами та намагається поєднати дух класичного ідеалізму та природничих наук, що піднімались до філософії [4]. Гумбольдт говорить не лише про єдність природного цілого, але й про втрачену гармонію людського і природного, яку він бачить у піднесенні соціальних складових людського буття, що йдуть у розрив із природними законами існування. Ідеї отримали широкий розвиток серед російських географів і фахівців в галузі туризму, зокрема у П. П. Семенова-Тян-Шанського, М. Пржевальського та ін.

Дослідження Д. У. Дреппера «Історія розумового розвитку Європи» та «Природа і життя Америки та їх відношення до виникнення міжусобної війни» присвячені обґрунтуванню тісної нерозривної єдності та взаємозалежності природного і суспільного начал в світовій гармонії. Порушення цієї єдності, на думку Дреппера, спричинює усілякі катаклізми як природного, так і соціального характеру (наприклад, Громадянської війни в США у 1861–1865 рр.) [5].

Ідеї пошуку втраченої єдності викладено в гуманістичних вченнях Карла Ріттера та Альфреда Геттнера. Розглядаючи сутність та завдання географії і туризму, вони особливо наголошували на її універсальних загальноосвітніх якостях, що формують цілісну картину світу та виховують гармонійну особистість людини [1]. Ними досліджено та обґрунтовано естетичну та практичну цінність дослідження країн і ландшафтів, визначено їх роль у гуманістичному об'єднанні розрізнених наукових напрямків, сформульовано ідеї цілісності туристичного пізнання світу, що надають йому універсальних мета-наукових властивостей. Послідовниками Ріттера-Геттнера були Костянтин Арсеньєв, гр. Василь Татищев, Павло Свін'їн, а також ряд українських учених (В. Антонович, С. Л. Рудницький, А. С. Сиявський).

Вчення зазначених вище науковців набуває значного поширення і в наш час в середовищі учених, що досліджують гуманістичні проблеми туризму, які передбачають неформальний гуманітарно-забарвлений «аналіз туристичних образів» саме з

позицій утраченої єдності природного і соціального (Д. Замятін). Деякі з них (Ю. Голубчиков) навіть стверджують, що туризм є «наукою про гармонію та красу земної кулі» [2], відходячи тим самим до страбонівської «науки про щастя».

Ідеї втраченої єдності в географії і туризмі визначаються також як «новий світогляд, заснований на цінностях загальнолюдського і загальнокультурного характеру, який розглядає у першу чергу життя людей та їх суспільні відносини». Цей світогляд, на нашу думку, може бути покладений в основу формування нової парадигми туристичного мислення. Єдність компонентів туристичного об'єкту дослідження є тією основою, тим субстратом, на якому формуються нові постдисциплінарні знання про світ, *визначаються субстанційні положення гармонійної єдності та співіснування сутностей*. Саме ця ідея закладена у вченні про комплексність в суспільно-географічних науках, про ландшафт – у фізико-географічних та про туристичну систему – в туристичних. Саме це покладається в основу втраченої єдності буття, необхідності його возз'єднання та взаємопов'язаного розвитку і існування [2; 3; 6; 8; 9].

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, туризм *Sub specie aeternitatis*⁸ формується як наука, що об'єднує втрачену єдність природного і соціального в новому постдисциплінарному знанні про світ. Її методологічний апарат визначає напрямки цілісного гармонійного розвитку території, в якому враховуються різні аспекти її функціонування та розробляються комплексні шляхи оптимізації наявних диспропорцій. Розвиток туристичних досліджень, заснованих на теоретико-методологічних засадах єдності та гуманізації знань, має бути покладений в основу подальших наукових розвідок як в природничій та і в суспільній географії, або в об'єднуючому їх туристичному напрямку досліджень.

Інформаційні джерела. 1. Геттнер А. География, ее история, сущность и методы / Геттнер А. – Л. : Госиздат «Красный пролетарий», 1930. – 416 с.
2. Голубчиков Ю. Н. География человека / Голубчиков Ю. Н. – Москва :

---

⁸ З точки зору вічності (лат.) З трактату Спінози «Етика».

Эдиториал УРСС, 2003. – 296 с. 3. Гродзинський М. Д. Пізнання ландшафту: місце і простір : монографія : у 2 т. / М. Д. Гродзинський. – Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 1. – 431 с. 4. Гумбольдт А. Картины природы / Гумбольдт А. – Москва : Государственное издательство географической литературы, 1959. – 268 с. 5. Дреппер Д. У. Природа и жизнь Америки и их отношение к происхождению междоусобной войны / Дреппер Д. У. – Санкт-Петербург : Типография М. Хана, 1871. – 463 с. – (История Северо-Американской междоусобной войны). 6. Замятин Д. Н. Метагеография. Пространство образов и образы пространства / Замятин Д. Н. – Москва : Аграф, 2004. – 512 с. 7. Котляревский Н. Мировая скорбь в конце XVIII и в XIX века, ее основные этические и социальные мотивы и их отражение в художественном творчестве / Котляревский Н. – Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1910. – 407 с. 8. Максаковский В. П. Географическая культура / Максаковский В. П. – Москва : Гуманит. изд. центр Владос, 1998. – 416 с. 9. Мороз С. А. Методологія географічної науки : навч. посіб. / Мороз С. А. Онопрієнко В. І., Бортник С. Ю. – Київ : Заповіт, 1997. – 333 с. 10. Страбон. География / пер. с греч., вступ. статья и комм. Г. А. Страбановского. – Москва : ОЛМА-ПРЕСС Инвест, 2004. – 639 с.

І. В. Козюра, д. держ. упр.
*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава,
e-mail: ivko@ukr.net*

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТУДІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

«Білою плямою» життєпису «першого розуму нашого» Григорія Савича Сковороди для численних біографів та дослідників життя і творчості філософа протягом майже двох століть залишаються роки його власного «відкриття Європи» під час роботи у складі так званої Токайської комісії Федора Вишневського. Хоча ще академік Д. Багалій свого часу назвав закордонну подорож мислителя «новим винятково важливим періодом в його житті». А лицар словацької україністики М. Неврлий твердо переконаний, що саме «Сковорода перший орієнтував Україну на Захід не даремно ж його туди так вабило».

Єдиним джерелом, яке розповідає про перебування Сковороди у Європі є короткий уривок з біографії філософа, написаної його учнем Михайлом Ковалинським: «Від двора був відправлений до Угорщини в Токайські сади генерал-майор Виш-

невський, який для греко-російської церкви, що знаходилася там, хотів мати церковників, які здатні до служби і співів. Сковорода, відомий знанням музики, голосом, бажанням бути в чужих краях, розумінням деяких мов, був позитивно представлений Вишневському і взятий ним під опіку. Подорожуючи з цим генералом, мав він можливість з дозволу та при допомозі його поїхати з Угорщини до Відня, Орена, Презбурга та до інших довколишніх міст, де виявляючи допитливість, намагався знайомитися передусім з людьми вченими...».

У творах і листах самого Г. Сковороди майже немає епізодів, пов'язаних з його перебуванням в Європі. Як наслідок, навіть хронологічні рамки цього періоду були визначені зовсім недавно. Раніше вважалось, що Сковорода був в Угорщині в 1750–1753 рр. Дослідження Л. Махновця довели, що це відбувалось в 1745–1750 рр.

П'ять років пробув Г. Сковорода у Європі, але про цей період його життя ми знаємо значно менше, ніж про будь-який інший відрізок біографії вченого. Тож цілком зрозумілою є необхідність «за порадою відомого сквородознавця Ю. Барабаша, спираючись на конкретні факти, припущення і легенди і чітко розрізняючи їх, сформулювати і знайти відповідь на ряд запитань, пов'язаних з періодом закордонної подорожі мислителя».

1. Чому так прагнув спудей Могиланки Григорій Сковорода, «відомий... бажанням бути в чужих краях», до Європи?

По-перше конкретну відповідь на це запитання дає В. Ковалинський: «Сукупність наук, що їх викладали в Києві, видалася йому недостатньою. Він забажав побачити чужі краї. Скоро трапилася така нагода здійснити це і він охоче нею скористався».

По-друге, Сковороді було з кого брати приклад. Здавна українські студенти-ваганти самотужки мусили торувати шлях у Європу, до західних університетів, задля поповнення знань з філософії, природничих наук, медицини. Як свідчить рукопис, що зберігається у фондах Київської академічної бібліотеки: «Кепсько вдягнені, голодні, але веселі студенти з Могиланки відзначалися нестерпною жадобою знань, енергійним прагненням до освіти і задля науки не зупинялися перед жодною

небезпекою: з країни й уже такої, що ввійшла до складу Московської держави, яка суворо оберігала свою віру, вони вирушали до Польщі, до Парижа, до Венеції, до Риму, ставали уніатами, навіть католиками, лишень би отримати доступ до джерел знання «віночок на голову і перстень на руку». А потім, здійснивши свою потаємну мрію, покірно поверталися на батьківщину... й посідали скромні місця викладачів у тій самій могилянській колегії, де були учнями».

По-третє, уже тоді майбутній відомий учений-гуманіст чудово усвідомлював, що нові, ґрунтовні, сучасні знання необхідні йому для того, щоб принести їх в рідну Україну і застосувати в науковій і просвітницькій діяльності на благо свого народу, муруючи національну освіту за кращими західноєвропейськими зразками.

2. Як «щасливий випадок» допоміг Сковороді у здійсненні його мрії? Як потрапив він до «місії Вишневецького»? Ким був «позитивно представлений» її очільнику? Яку роль у складі місії відіграв?

Генерал-майор Федір Степанович Вишневецький був при царському дворі людиною помітною і дуже поважною. Він завжди користувався високою підтримкою і особливою ласкою з боку імператриці. Адже сам він, свого часу, ще будучи полковником, привіз до Петербурга із села Лемеші, що на Чернігівщині, молодого козака Олексія Розума, який, як визнали всі при царському дворі, «мав приємний голос і красиву зовнішність». Тож він був швидко переведений до почту цесарівни Єлизавети Петрівни, яка, зійшовши на престол, возвела Олексія Розумовського у графське достоїнство, а згодом пожалувала його у генералі-фельдмаршали, і врешті-решт, оформила з ним шлюб, який, правда, не давав права престолонаслідування.

За іменним указом імператриці від 5 квітня 1745 р. генерал-лейтенант мав терміново виїхати в далеку Угорщину закуповувати знамениті токайські вина для царського двору. До складу комісії, яку очолив Федір Вишневецький, увійшли: його син – поручик Гаврило Вишневецький, «щоб придивлявся до справи й міг замінити батька на випадок хвороби», секретар, помічник,

п'ятнадцять драгунів і майстрів, ієромонах, дячок і 9 служників. Водночас в указі цариці Єлизавети було дано вказівку: «Ви можете вибрати людей, де вам хто потрібен, щоб були люди добрі, молоді, грамотні». Такою молодого і грамотного людиною і став у почті царського «комісара» Ф. Вишневського Григорій Сковорода.

Можемо припустити, що рекомендував спудея Сковороду Ф. Вишневському префект Києво-Могилянської академії Мануїл Козачинський, який читав у юнака курс філософії і добре його знав. Йому неважко було переконати очільника місії, що той «кращого помічника для непростой роботи в чужій землі ніде не знайде, адже його вихованець добре знає німецьку, грецьку й гебрійську мови, володіє латинню, та й правилам етикету обізнаний, бо перед цим два роки був у півчій капелі в Петербурзі».

Дослідник творчості Г. Сковороди Ю. Барабаш у своїй книзі «Знаю человека» відзначає, що обставини включення Г. Сковороди в Токайську місію, як і його роль в ній ще до кінця не в'яшені. Він піддає сумніву і свідчення М. Ковальського з біографії філософа про те, що Г. Сковорода поїхав туди в ролі чи то дяка, чи то півчого, оскільки Вишневський просить в Імператриці дозволу в одному з листів відкрити в Токаї «маленьку церкву православну східну». Лист цей датований 10 жовтня 1745 р., тобто в той час, коли місія вже була в Токаї і в її складі вже був Г. Сковорода. То ж виходить, що ця версія відпадає. Натомість висовується інша: «Более вероятным представляется другой ход событий. Познакомившись в Киеве со Сковородой, Вишневский почувствовал к нему интерес и симпатию, понял, что этот высокообразованный и любознательный «спудей» будет ему в поездке весьма кстати. Доверие вселял и тот факт, навряд ли известный генералу, что молодой человек успел послужить при дворе, и отпущен со службы с почетом и чином. Привлекали талант и опыт Сковороды в области музыки, которую Вишневский, видимо, любил и понимал. Одним словом, Сковорода, думается, был взят на особых условиях — в качестве доверенного человека, полусекретаря-полукомпаньона при главе миссии; не исключен здесь и оттенок меценатства».

Цю точку зору рішуче підтримує В. Стадниченко: «Як хитро-мудро переплітається історія в конкретних людях, їхніх долях, їхніх життях! А то дослідники вже два століття ніяк не можуть позбутися переконання, що генерал-майор Федір Вишневський уклав з Григорієм Сковородою договір лише на виконання обов'язків дячка при невеликій православній церкві в «російській колонії» у виноробному Токаї. Ні, не правити тягучу церковну службу, не запалювати свічки, не обвіювати парафіян ладаном – Сковорода вирушив до Європи за новітніми знаннями, насамперед радіючи знайомствам із видатними ученими в європейських університетах і академіях.

Ну і звичайно ж, легенди. Гесс де Кальве «або не знав, або промовчав, що Сковорода поїхав за кордон з Вишневським». Він стверджував, що той «узяв у руку палицю мандрівника та й пішов за кордон, до Європи, як правдивий філософ, цебто пішки з дуже порожньою калиткою».

3. Яким шляхом рухався до Токая добре налаштований обоз генерала Вишневського, що вирушив із Києва в яблуневу, спасівську пору 1745 року? Що цікавого і корисного для себе міг побачити і дізнатися на цьому шляху допитливий «мандрівник за знаннями»?

Для відповіді на ці питання скористаємось схемою Чорнухинського історико-краєзнавчого музею «Закордонна подорож», на якій відзначено країни і міста, де побував Г. Сковорода за подорожнім паспортом Комісії.

Свідомо, за браком місця, опустимо добрих два десятки населених пунктів проїзду на території Російської імперії, обмежившись лише їх переліком: Київ-Васильків-Фастів-Кам'янка-Бердичів-Полонне-Заслав-Радзивіллів-Броди-Жовква-Ярослав-Пшеворськ-Жешув-Красно-Дуклянський перевал.

А от на населених пунктах європейського маршруту зупинимось більш детально. Допоможуть нам у цьому матеріали книг В. Стадниченка «Іду за Сковородою. Сповідь у любові до Вчителя» та «Наш перворозум. Григорій Сковорода на портреті та в житті», адже їх автор наприкінці ХХ століття сам пройшов європейськими дорогами Г. Сковорода.

«Угорський шлях дальньої торгівлі» був прокладений купцями ще в середньовіччі з Прибалтики через Дуклю, Свидник, Бардіїв, Пряшів, Кошице – і далі на Угорщину аж до Середземномор'я. То ж кийська валка не могла оминати жоден із цих населених пунктів.

Перша, нетривала зупинка у Свиднику – колись великому селі із заїжджим гостинцем. В ті часи славалося воно своїми самобутніми народними піснями й визначною українською пам'яткою XVIII ст. «Граматикою Арсенія Коцака». Було відоме і як центр писанкарства Східної Словаччини.

Далі – знамените середньовічне місто Бардіїв. Тут Григорій Сковорода зміг оглянути споруджений ще середньовіччі ченцями-августинцями костюл Святого Егідія та ренесансну ратушу, дізнався про відкриття гімназії із викладанням за новою системою, певно побував він і в першій в Угорщині публічній бібліотеці. Не могли залишитися поза його увагою і ще два цікавих факти: свого часу у двох міських друкарнях склалися праці Мартіна Лютера, а в селі Венеція поблизу Бардієва, була вперше записана українська пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш», яку Ян Благодіслав умістив у «Граматичі чеській», що вийшла в світ у 1571 році.

У Пряшеві Григорій Сковорода тільки й устиг оглянути високі книжкові шафи приходського костюлу святого Мікулаша, поцікавитися долею трактатів прогресивного вченого-педагога Яна Амоса Коменського та дещо розпитати про фундаторів Пряшівської філософської школи Яна Бауера і Еліаша Ладивера. Наступна зупинка у місті Кошице. Тут допитливий мандрівник завітав до собору святої Альжбети і помилювався його готичними вітражами, і головне, дізнався, що в місті є університет, а в ньому читають філософський курс!

Наприкінці вересня 1745 року мандрівники прибули до місця призначення, на територію російської колонії у місті Токай. «Для Сковороди минув місяць виснажливої дороги. Попереду – п'ять років нелегкої науки у Європі».

4. Які обов'язки були покладені в Токаї на Г. Сковороду? Чи мав він змогу подорожувати Угорщиною і країнами Європи у

пошуках знань? В яких містах Європи за свідченням історичних джерел, «мандрівник із Токаю» побував точно? Де він іще був, чи міг бути за переказами і легендами? З ким із відомих європейських вчених зустрічався, чи міг зустрічатися Сковорода, чий лекції міг слухати? Що почерпнув він для себе і для Батьківщини під час цих зустрічей і європейських студій?

Брак історичних джерел не дає змоги відповісти на ці питання так чітко, конкретно і ґрунтовно, як вони цього заслуговують. Тому нам знову, значною мірою, доведеться звернутися до переказів і легенд, робити більш-менш аргументовані припущення, співставляти різні, часом діаметрально протилежні точки зору.

Розпочнемо з того, в чому майже всі дослідники єдині.

Завдання, які поставила перед Токайською комісією імператриця Єлизавета, були досить таки масштабними і вимагали щоденної наполегливої і копіткої роботи. «Старатися в добрих місцях Угорської землі, де родиться найкраще угорське вино, відкуповувати сади виноградні, в яких би можна зробити вина до п'ятсот анталів щоосені. І для роботи в тих садах, і для збирання винограду, і дроблення вина мати з угорського народу майстрів і робітників найманих, у чому веліти навчатися і нашим людям, що послані з вами», – наказує цариця генерал-майору Вишневському у своєму іменному Указі. Зрозуміло, що роботи керівнику місії вистачало. У всіх його клопотах незамінним помічником був Г. Сковорода, і саме це й давало змогу для подорожей.

Г. Сковорода супроводжував Ф. Вишневського під час поїздки до Будапешта під час вирішення урядовцями питання оренди й транспортування, а також до австро-угорської столиці Відня на зустріч з таємним радником і надзвичайним посланником цариці Ланганським, якому було наказано передавати генерал-майору Ф. Вишневському достатньою кількістю червінців, аби той міг справно виконувати головний пункт царського Указу: «...а вам повеліаємо купувати найкращі вина».

То ж свідчення М. Ковалинського, надані в біографії Сковороди: «Подорожуючи з генералом мав він нагоду за його дозво-

лом та допомогою поїхати з Угорщини до Відня, Офену, Пресбургу...» сумнівів у свої достовірності не викликають. Як і його твердження про те, що там, «виявляючи допитливість, він намагався знайомитись передусім з людьми вченими, щоб одержати нові знання, яких не міг добути в рідному краї». Хто були ці видатні в той час вчені точно сказати важко. Ю. Барабаш висловлює припущення, що в цей час Сковороду особливо цікавили проблеми природничих наук і астрономії. Цю думку він підтверджує посиланням на праці філософа «Кільце» та «Розмова п'яти подорожніх...», де йде мова про геліоцентричну теорію М. Коперника і згадуються гіпотези про заселеність Місяця і Супутник Сатурна.

Та все ж «робочі поїздки» з генерал-майором Ф. Вишневським були не освітніми мандрями, основний масив знань Г. Сковорода певно здобув під час самостійних подорожей Європою. Тим паче, що генерал-майор не тільки дозволяв своєму підлеглому здійснювати досить-таки тривалі подорожі до різних європейських міст, але й активно допомагав йому в цьому.

То ж, про які «навколишні місця» веде мову в біографії Г. Сковорода Михайло Ковалинський? Тут ми знову ступаємо на царину припущень. Розпочнемо з міст Словаччини, розташованих неподалік від Токая, оминути які «мандрівник за знаннями» просто не міг, та й добратися куди він міг, без особливих надзусиль, пішки.

Певно, перший його маршрут проліг до міста Шарошпатак, яке в той час називали «Афіни на березі Бодрога». Тут діяв знаменитий реформаторський колегіум, викладання в якому велося латиною. Славився цей навчальний заклад багатою бібліотекою, родзинкою якої були твори відомого чеського педагога Яна Амоса Коменського (в середині XVIII ст. на запрошення угорських правителів Я. А. Коменський чотири роки викладав у цьому колегіумі і саме тут, у Шарошпатаку, написав свої найважливіші праці, в тому числі і новаторський підручник «Світ чуттєвих речей у картинах», в якому навчальний текст органічно поєднувався з малюнками. Цей підручник широко використовувався у школах Європи аж до середини XIX ст.).

Г. Сковорода ґрунтовно опрацював творчий спадок Я. А. Коменського, про що свідчить його твір «Алфавіт або Буквар миру», прикрашений ілюстраціями автора. Безперечно, не раз був він і на лекціях в колегіумі.

Не міг оминати мандрівний філософ і місто Трнаву, відоме своїм університетом, що належав до єзуїтського ордена. Про перебування Сковороди в Трнаві розповів письменник Леонід Мосендз в оповіданні «Мінерва», опублікованому в 50-х роках минулого століття у «Братиславському віснику». Спираючись на перекази, які протягом століть передавалися із уст в уста, він стверджував, що Сковорода блискуче показав себе в університетських диспутах та під час зустрічей з філософськими авторитетами, котрі «одразу ж узяли Григорія Сковороду за рівного собі».

Більшість дослідників сходяться до думки, що в пошуках новітніх знань Г. Сковорода, безперечно, побував також у Пресбурзі (Братислава) та Празі.

А от щодо відвідування ним наукових і культурних центрів Північної Італії Венеції та Флоренції, то тут погляди вчених розходяться. Одні, зокрема, Д. Багалій, переконані, що це неможливо: «Подорож до Італії ми одкидаємо. Хіба ймовірно, щоб Сковорода, будучи на службі при посольській церкві, міг подорожувати по Італії?». Інші, П. Попов та Л. Махновець, вважають подорож «українського ваганта» до Італії цілком можливою. При цьому вони посилаються на дві репліки із творів самого Г. Сковороди: у трактаті «Кільце» привертає до себе увагу фраза: «Має звичай й Італія молотити волами», а в діалозі «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» один із персонажів, Афанасій, зізнається, що мріє про те, щоб у нього «дім був як у Венеції, а сад, як у Флоренції».

Дискусійним залишається питання і про «німецький слід» «мудрого козака Григорія Сковороди», як назвав видатного українця німецький академік Едуард Вінтер. За свідченнями французького великого універсального словника П'єра Ляруса Г. Сковорода три роки навчався у м. Галле у відомого філософа і фізика Християна Вольфа. Проте ніяких документальних під-

тверджень цього ми не маємо. Не дивно, що свого часу, А. Ковальський, який перший звернув увагу на цю публікацію, назвав її «легендою», «винахідливим «романом» про Сковороду».

Сьогодні ми ще не знаємо всіх «європейських адрес» мандрівника за знаннями Г. Сковороди. Вітчизняним вченим і їх зарубіжним колегам, дослідникам життя і творчості вченого в цьому плані належить ще багато і наполегливо працювати. Тим паче, що інтерес в зв'язку з 300-річчям від дня народження філософа (святкувалося у 2012 році), який «жив як учив і учив як жив» в Україні і Європі, зростає.

На жаль, мають місце і спроби «деканонізувати «нашого перворозуму». Причому вдаються до них не лише деякі вчені, а й літератори. Прикладом цього може бути вихід у світ роману Володимира Єшкілева «Усі кути трикутника: Апокриф мандрів Григорія Сковороди» (II), в якому автор безцеремонно ігноруючи реалії біографії філософа, закидає його до Львова, веде дорогами держави Габсбургів аж до Трієста, посилає у Венецію, Опілля... А в дорозі, як і годиться, Сковорода зустрічає мандрівних акторів, повій, збоченців, масонів, шпигунів. Та й сам філософ трохи ...шпигун, трохи масон, а ще в ньому живе біс нетрадиційної сексуальної орієнтації... Тут коментарі, як кажуть, зайві.

«Поїздка в Європу відіграла велику роль у становленні Сковороди як ученого європейського рівня, як філософа передової, вільної думки, як літератора, музиканта і «художника», – стверджує В. Стадниченко. Найбільш повно і ґрунтовно на запитання «Що ж дало перебування за кордоном Г. Сковороді?» відповів у своїй праці «Український мандрівний філософ Григорій Сковорода» академік Д. Баталій. Оскільки ця його монографія, яку сам Дмитро Іванович вважав кращою серед своїх наукових праць, була видана у 1926 році мізерним тиражем і одразу стала бібліографічною рідкістю, раритетом нарівні з давніми фоліантами, дозволимо навести ще одну велику цитату з дослідження видатного історика української культури:

«Що дало перебування за кордоном Г. С. Сковороді? Закордонні враження та наукові знання, зачерпнуті з першоджерела,

цебто дійсно те, чого не могла дати йому наука в рідному краї, наука Київської академії, і те, що він читав про джерела цього знання в Феофана Прокоповича, що проходило крізь призму інших учителів Академії, що побували за кордоном чи сприйняли собі теорії закордонних учених, він узяв тепер сам, безпосередньо, без тієї цензури, що крізь неї доходили вони до учнів через поступовіших навіть учителів Академії. Особливу увагу для Сковороди мало засвоєння західно-європейської науки з галузі філософії та богослів'я, німецької філософської думки в її великих представниках і протестантського богослов'я, які виходили з свого першоджерела – Біблії, що потім стала й для Сковороди основним джерелом його філософії про Бога, світ та людину. Там же, крім учених людей, він знаходив і книжки, що не міг ознайомитись з ними в себе в рідному краї».

Так мандрівний філософ Григорій Сковорода відкрив Європу для України і Україну для Європи.

Інформаційні джерела. 1. Козюра І. «Незабутні» (Григорій Сковорода, Євген Гребінка, Тарас Шевченко) / Козюра І., Козюра В. – Лубни : Інтер Парк, 2014. – 52 с. 2. Козюра І. Історія крізь долі (Абетка славетних країн) : [історичні нариси] / Козюра І., Козюра В. – Полтава : ТОВ «АСМІ», 2016. – 271 с.

Л. П. Кушнір, к. е. н., доцент
Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького
kushnirlesia@gmail.com
Р. М. Лозинський, д. геогр. н., професор
Львівський національний університет
імені Івана Франка
lrn3@ukr.net

ІННОВАЦІЙНІ ВИДИ ТУРИЗМУ, ЇХ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК

Щороку в сучасному світі з'являється велика кількість нових інноваційних туристичних продуктів, виникають оригінальні види туризму, орієнтовані на найрізноманітніші сегменти туристів. Зростає популярність видів туризму, орієнтованих на доволі

вузькі сегменти туристів, в тому числі туризму спеціального інтересу (*special interest tourism, SIT*). Цей вид туризму в світі є добре відомим уже десятки років, натомість в Україні про нього майже не знають, попри те, що в державі є туристичні ресурси, на основі яких його можна розвивати.

Проблематика появи і розвитку нових видів туризму, таких як туризм спеціального інтересу є важливою складовою сучасних туризмознавчих досліджень.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. для розвитку теорії туризму важливу роль відіграла соціологічна концепція «серйозного дозвілля» (*serious leisure*), яку розробив відомий канадський соціолог Роберт А. Стеббінс (нар. 1938 р.), професор Університету Калгарі (Канада), член Всесвітньої асоціації дослідників дозвілля. Перші його концептуальні розробки з цього питання з'явилися ще на початку 1980-х років [1].

Канадський науковець проаналізував зміну поведінки споживачів внаслідок поступового зростання в індустріально розвинених країнах у людей вільного часу (відповідно – часу на дозвілля). Зумовлено це було, з однієї сторони, вивільненням часу в людей унаслідок автоматизації чи роботизації, з іншої, – свідомим вибором на користь безробіття, неповної зайнятості чи завчасного виходу на пенсію. Р. А. Стеббінс виділив окремо «звичайне дозвілля» і «серйозне дозвілля» людей. Звичайне дозвілля – це відпочинок без певних складних цілей. Серйозне дозвілля в трактуванні Р. А. Стеббінса – це постійні заняття любителя чи волонтера, які захоплюють людину численними можливостями і властивою їм комплексністю [2].

Займаючись серйозним дозвіллям, людина набуває спеціальних навичок, знань, навчається чогось, навіть реалізовує певну кар'єру поза роботою (т. зв. «дозвіллеві кар'єри»). Серйозне дозвілля передбачає певні зусилля, переживання важливих моментів, досягнення цілей. Воно має чимало переваг, духовних і матеріальних. Це самореалізація, духовне зростання, самовираження, відродження або оновлення особистості, відчуття досягнення, підвищення самооцінки, участь в соціальній взаємодії і почуття приналежності до спільноти, а також просто виготов-

лення виробів тривалого користування (наприклад, живопис, наукова стаття, предмет інтер'єру). Серйозне дозвілля є елементом ідентифікації людини, може стати способом життя, центральним життєвим інтересом, особливо, коли робота і сім'я не приносять належного задоволення.

Концепція серйозного дозволяє пояснити низку сучасних тенденцій в розвитку туризму, зокрема появу і розвиток нових його видів і особливо – т. зв. «туризму спеціального інтересу». Поняття «особливий інтерес» (*special interest*), яке є у назві виду туризму, – це зацікавленість людини у період дозвілля певною темою, заняттям. Ця зацікавленість може перерости у хобі (*hobby* – захоплення), в аматорську діяльність (в мистецтві, науці, спорті), або у волонтерство – добровільне надання допомоги, не пов'язане з роботою або військовою повинністю. Розвиток у людини особливого інтересу до певної теми чи заняття породжує потребу в подорожах, пов'язаних з цим інтересом. Унаслідок цього, наприклад: аматор, що цікавиться археологією, влаштовується волонтером для участі в археологічних експедиціях; людина, що захоплена творчістю В. Шекспіра, намагається відвідати місця пов'язані з його життям або з його творами; любитель йоги подорожує світом в пошуку найкращих учителів та однодумців.

У 1980–1990-х роках туризм спеціального інтересу став своєрідним феноменом у розвитку світової туристичної галузі. Кількість спеціалізованих туристичних подорожей стрімко зросла, так само як і кількість наукових статей, монографій і посібників, присвячених цьому виду туризму. З'явилося також чимало нових визначень та уточнень поняття SIT.

Зокрема, в 1992 р., у книзі «Туризм спеціального інтересу», М. Холл і Б. Вайлер зазначили, що до SIT відносяться подорожі, у яких «мотивація мандрівника та ухвалення рішення передусім детерміновані конкретним особливим інтересом з акцентом на діяльності і (або) дестинації та оточенні» [4]. У 1999 р. Дж. Сворбрук і С. Хорнер у книзі «Споживча поведінка в туризмі» розширили це визначення, вказавши на нові аспекти SIT. Вони, зокрема, зазначили, що туризм спеціального інтересу

не лише сприяє розвитку вже сформованих інтересів споживачів, але й може розвинути новий інтерес до нового або знайомого місця [5]. У 2001 р. Р. Дерет визначив SIT як «надання індивідуального дозвілля та рекреаційної програми, обумовлених конкретним вираженням інтересом окремих осіб та груп» [6].

Як уже йшлося вище, концепція серйозного дозвілля пояснює виникнення та активний розвиток туризму спеціального інтересу. Адже серйозне дозвілля передбачає здійснення подорожей, пов'язаних з інтересами людини, тобто туризм спеціальних інтересів. Люди, вибираючи спеціалізовані тури, пов'язані з їх зацікавленням, підтверджують фактом подорожі свою успішність, обізнаність, статус у сфері їх спеціального інтересу, вони набувають нового досвіду, який сприяє особистому зростанню. У майбутньому частка вільного часу в людей зростатиме, відповідно зростатиме роль «серйозного дозвілля» у житті людини, а отже й з'являтимуться нові види туризму спеціального інтересу [3].

Туризм спеціального інтересу є одним з підвидів т. зв. «нішевого туризму» (*niche tourism*). Концепція «нішевого туризму» виникла в туризмі в останні десятиріччя на противагу тому, що зазвичай називають «масовим туризмом». Масовий туризм є атрибутом класичної індустріальної («фордистської») економіки. Він пов'язаний з класичними пакетними турами (*package tour*), які пропонує невелика кількістю вертикально та горизонтально інтегрованих операторів, що домінують на ринку, і передбачає екстенсивне зростання кількості туристичних курортів, готелів й т. п. Нішевий туризм пов'язують з переходом до постіндустріальної («пост-фордистської» або «неофордистської») економіки, у якій споживачі визначають виробничі процеси, панує гнучка спеціалізація.

Термін «нішевий туризм» виводиться з терміну «ринкова (маркетингова) ніша», який, у свою чергу, створено за аналогією з «екологічною нішею». Використання терміну «ринкова ніша» передбачає два аспекти: наявність на ринку місця для певного продукту та наявність споживачів цього продукту. Туристичний ринок нішевих споживачів постає як поєднання людей з спеціалізованими потребами чи інтересами, для яких потрібно створювати нішеві туристичні продукти.

Науковці зазначають, що розвиток нішевих видів туризму дає чимало переваг для менеджменту туристичних дестинацій. Ці види туризму характеризуються стійкішим попитом, є більш сприятливими для місцевих спільнот і, що важливо, дозволяють залучити заможніших туристів. Для туристів нішевий туризм надає новий цікавий досвід. Тому Всесвітня організація туризму (UNWTO) і Всесвітня рада з питань подорожей та туризму (WTTC) рекомендують територіальним громадам розвивати саме нішевий туризм.

Аналізуючи наведені в іноземній літературі визначення нішевого туризму, можна виділити дві найважливіші його ознаки, а саме: націленість на чітко окреслений, відносно сталий спеціалізований ринковий сегмент та наявність адресних туристичних продуктів, тісно прив'язаних до потреб споживачів. Наприклад, М. Новелі, автор книги «Нішевий туризм: сучасні проблеми, тренди й приклади» (*Niche Tourism: contemporary issues, trends and cases*) аналізує нішевий туризм як певний континуум (або спектр), на одному кінці якого виділяються відносно великі гомогенні ринкові сегменти – макроніші (наприклад культурний, сільський, спортивний чи екологічний туризм), які в можуть далі бути розділені на мікроніші, а на другому – невеликі вузькоспеціалізовані сегменти, які не піддаються подальшій сегментації [7].

Порівнюючи поняття «туризм спеціального інтересу» та «нішевий туризм», на підставі згаданих вище літературних джерел, можна зробити такі висновки: обидва підходи виникли як альтернатива масовому туризму у відповідь на зростаючі потреби туристів; SIT є вужчим поняттям ніж нішевий туризм, оскільки передбачає обов'язкову наявність в туристів певного спеціального інтересу, який виступає ключовим мотивом до подорожі; SIT є складовою частиною нішевого туризму.

На web-сайті *Frommer's.com* подорожі спеціального інтересу пропонували більшість європейських країн. Наприклад, в розділі про Польщу сайт наводить такі приклади SIT-подорожей: тур до Кракова у Ягеллонський університет на літні курси польської мови різної тривалості; пригодницькі та оздоровчі

(*wellness*) подорожі, зокрема, маршрути велотуризму та водного туризму (каяки і каное) з відвідуванням популярних туристичних регіонів Польщі; однотижневі кулінарні та винні тури регіонами Польщі; тури єврейською спадщиною Польщі тривалістю дев'ять днів; волонтерські подорожі у Польщу, які організовує Гарвардський університет для навчання учнів молодшої школи англійської мови і ознайомлення їх з американською культурою.

У розділі про Іспанію вміщено інформацію про такі SIT-подорожі: інтенсивні курси іспанської мови із пізнавальними екскурсіями територією держави та залученням іспанських викладачів з університетів; пригодницькі та оздоровчі (*wellness*) подорожі; арт-тури, з акцентом на мистецтві й архітектурі; велосипедні тури; кулінарні та винні тури в Каталонії, що включають обіди в ресторанах із зіркою *Michelin*, дегустацію вин та уроки кулінарії з відомими шеф-кухарями; гольф-тури; піші походи, зокрема десятиденні маршрути через північні винні райони Іспанії; кінний туризм з відвідуванням релігійної святині в Сантьяго-де-Компостела на північному заході Іспанії; вітрильні тури *Sailing Tours*, зокрема, тижневі круїзи уздовж узбережжя Андалусії та Алгарве на 13-метровій яхті; волонтерські подорожі.

На web-сайті *Responsible Travel* є окремий підрозділ *Special Interest Holidays* в розділі *Holiday types*. Станом на літо 2017 р. тут було розміщено 541 пропозицію подорожей спеціальних інтересів. Їх поділено на 22 різновиди: археологія (13 пропозицій подорожей); кулінарія та їжа (92); танці (9); риболовля (3); фітнес (12); холістика і вельнес (*holistic & wellness*) (78); мова (19); дізнайся щось нове (62); навчання іспанської мови (21); мотоцикл (8); музика та спів (7); спостереження північного саява (64); органіка (17); живопис (12); фотографія (93); залізниця (43); сонячне затемнення та астрономія (2); спа й аюрведа (12); особливий інтерес в останню хвилину (19); традиційні навички та ремесла (11); дегустація вин (18); йога (84). Як бачимо, найбільшу кількість пропозицій представлено у підрозділах фотографія, кулінарія та їжа, йога, популярними є також холістика і вельнес, спостереження північного саява. Однак, варто також

зазначити, що на цьому сайті чимало найпопулярніших видів туризму, які науковці відносяться до SIT (наприклад, орнітологічний і волонтерський туризм), виділено в окремі категорії.

З Україною на web-сайті *Responsible Travel* була пов'язана лише одна пропозиція туризму спеціального інтересу – мототур Центральнo-Східною Європою, який охоплює вісім країн: Румунія, Україна, Польща, Словаччина, Чехія, Німеччина, Австрія, Угорщина. Українська частина туру проходить територією Чернівецької, Івано-Франківської та Закарпатської областей. Ця подорож тривалістю 18 днів коштувала 6 299 євро.

Отже туризм спеціального інтересу широко представлений на міжнародному туристичному ринку, він має дуже багато підвидів, що пов'язано з його змістом – задоволенням індивідуальних інтересів людей, які є надзвичайно різноманітними.

Інформаційні джерела. 1. Stebbins R. A. Serious Leisure: A Conceptual Statement / Stebbins R. A. // *Pacific Sociological Review*. – 1982. – № 25. – P. 251–272. 2. Stebbins R. A. Amateurs, Professionals and Serious Leisure / Stebbins R. A. – Montreal, QC and Kingston, ON: McGill Queen's University Press, 1992. 3. Stebbins R. A. Cultural Tourism as Serious Leisure / Stebbins R. A. // *Annals of Tourism Research*. – 1996. – № 23 (4). – P. 948–950. 4. Hall M. Introduction. What's special about special interest tourism? / Hall M. & Weiler B. // B. Weiler, & C. M. Hall (Eds.), *Special interest tourism*. Bellhaven Press. 1992. – P. 2–13. 5. Swarbrook J. Consumer behaviour in tourism / Swarbrook, J., & Horner, S. – Oxford: Butterworth and Heinemann, 1999. 6. Derrett R. Special interest tourism: starting with the individual / Derrett R. // N. Douglas & R. Derrett (Eds.), *Special interest tourism*. – Brisbane : Wiley, 2001. – P. 1–28. 7. Novelli M. (Ed.) *Niche Tourism: Contemporary issues, trends and cases* / Novelli M. – Oxford and Burlington : Elsevier Butterworth Heinemann, 2005.

С. І. Лиман, д. і. н., професор
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна, м. Харків
limans@ukr.net

НАУКОВИЙ ТУРИЗМ ЗЕМЛЯКІВ Г. С. СКОВОРОДИ У ДРУГІЙ ТА ТРЕТІЙ ЧВЕРТІ ХІХ СТ.: ПОДОРОЖІ НІМЕЧЧИНОЮ ТА АВСТРІЙСЬКОЮ ІМПЕРІЄЮ

Багатогранна постать видатного українського філософа Григорія Савича Сковороди (1722–1794) належить багатьом напря-

мам національної та світової культури, а його біографія – багатоманітним регіонам України. Як слушно вказував відомий український дослідник Г. П. Скляр, «важливою проблемою у формуванні постнекласичного прикладного туристичного знання є його синтез з урахуванням феномену філософсько-економічної традиції, який має полтавський вимір [21, с. 161]. Уродженець Полтавщини, Г. С. Сковорода здобув освіту у Києво-Могилянській академії, а викладав переважно у Харківському колегіумі на своїй улюбленій Слобожанщині, якою після свого звільнення з колегіуму постійно мандрував. Вчений-мандрівник зробився своїм для декількох поколінь мешканців Харкова та Харківщини, які з гордістю та небезпідставно називали його земляком. І хоча Г. С. Сковорода не дожив до відкриття імператорського Харківського університету, творчість філософа-мандрівника була добре відома університетським викладачам як і його стиль життя. Цей стиль життя, безумовно, приваблював не всіх, так само як і його творчість, але під час власних подорожей поважні ад'юнкти і професори напевно згадували свого видатного земляка та події останнього року його життя. Так склалася доля, що Г. С. Сковорода цей останній рік свого життя прожив в селі Пан-Іванівка в домі А. І. Ковалівського – вітчима майбутнього засновника Харківського університету В. Н. Каразіна.

Подорожі та університет – ці дві теми були приречені на постійне обговорення серед тих, на кого творчість Григорія Савича мала безпосередній, хоча і різний вплив. Подорожувати і навчатися, щоб потім навчати – хіба не про це мріяли студенти та викладачі перших, ще середньовічних університетів? Відомо, що після відкриття у 1804 р. Харківського університету серед його викладачів переважали іноземці. Проте серед другого та наступних поколінь харківської професури було вже чимало земляків Г. С. Сковороди, яким вдалося здійснити тривалі наукові подорожі.

Серед тих слобожанців, хто у другій та третій чверті XIX ст. подорожував з науковою метою за кордон, до визнаних центрів європейської науки, – славіст І. І. Срезневський, правознавець Д. І. Каченовський, історик М. Н. Петров. Відомі вчені, вони

зазнали певного впливу творчості Г. С. Сковороди, а в їхніх наукових мандрах відобразились усі особливості цієї елітної форми туризму того часу. З урахуванням високого загальноновизнаного статусу наукових центрів у німецьких державах та в Австрійській імперії, подорожі Німеччиною та Австрією завжди мали домінуюче значення для вітчизняних, зокрема харківських вчених.

Проте аналіз цих подорожей ще не став предметом спеціального історіографічного дослідження. не дивлячись на те, що творчість І. І. Срезневського, М. Н. Петрова, Д. І. Каченовський достатньо відбита в історіографії. Автор цієї статті присвятив деякі зі своїх публікацій окремо подорожам кожного з трьох згадуваних вчених [13–15], зокрема німецькому та австрійському векторам їх мандрів. Сучасна історіографія поповнилася останніми роками двома дисертаційними дослідженнями, присвяченими творчості М. Н. Петрова: М. К. Кеда «Міхайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку» (2005) [10] й Н. В. Остапова «Становлення викладання усесвітньої історії в університетах Росії: науково-педагогічні погляди і діяльність М. Н. Петрова: 1850–1880 гг.» (2006) [16]. Саме М. К. Кеда на високому професійному рівні розкрила причини, умови, маршрут, пріоритети і значення закордонного відрядження харківського ученого до Німеччини, Франції, Бельгії, Італії, Англії в становленні його наукового світогляду [10, с. 36–39]. Проте, на жаль, подорожі М. Н. Петрова та Д. І. Каченовського не знайшли відображення у монографії О. А. Іваненко «Університети України в міжнародних наукових зв'язках Російської імперії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)». У зв'язку з цим мета даної статті – аналіз тієї частини наукових відряджень І. І. Срезневського, М. Н. Петрова, Д. І. Каченовського, яку вони присвятили німецьким державам та землям Австрійської імперії. Такий підхід зумовлений тим, що саме німецька історична наука вважалася в той час провідною серед вітчизняних медієвістів.

Отже, професійне і кадрове зростання вчених Харківського та інших вітчизняних університетів багато в чому залежало від

можливості здійснити закордонне наукове відрядження. Такі відрядження традиційно мали істотне значення в підготовці й вдосконаленні кадрів медієвістів Російської імперії. У загально-російському масштабі такі закордонні стажування існували вже з 1820-х рр. в Професорському інституті при Дерптському університеті. І після закриття цього інституту міністерство неодноразово посилало молодих учених для поліпшення освіти за кордон [26, с. 56].

Існувала така практика закордонних відряджень й у Харківському університеті. Саме німецькі держави й Австрійська імперія традиційно належали до пріоритетних маршрутів вітчизняних мандрівників XIX ст. У німецькі держави зазвичай прямували для навчання в місцевих університетах майбутні наукові кадри. Австрійську імперію, крім наукових відряджень, відвідували й з медичною метою. До складу цієї імперії входила Чехія з першим в Європі бальнеологічним курортом в Карлових Варах (Карлсбад), а лікування на Карлсбадських водах було нормою життя для вищих верств російського суспільства XVIII–XIX ст. Значна частина з них прибувала в Німеччину й Австрію з українських земель Російської імперії. Серед них – професори Харківського університету. Так, наприклад, в 1844 р. на Карлсбадські води вирушив відомий учений, професор кафедри загальної історії М. М. Лунін, який свого часу стажувався саме у Німеччині.

Чи не найважливіше значення в цьому сенсі мала подорож відомого науковця Ізмаїла Івановича Срезневського (1812–1880). Випускник, ад'юнкт, потім професор Харківського університету (до 1847 р.), він став першим доктором слов'янознавства в Російській імперії. Перед цим, на підставі університетського статуту 1835 р. засновувалися кафедри історії та літератур слов'янських наріч. Рада Харківського університету запропонував зайняти цю кафедру І. І. Срезневському після його закордонного відрядження 1839–1842 рр.

Це закордонне наукове відрядження відіграло величезну роль у формуванні його наукового світогляду і практичних навичок мовознавства. Такі мандрівки фінансувалися міністерством і

зазвичай тривали два роки. Однак, згідно з імператорським указом від 8 липня 1841 р подорож І. І. Срезневського було продовжено ще на один рік.

Як відомо, 1841 г. – особлива дата в історії туризму. У цьому році британський баптистський пастор Томас Кук організував першу комерційну туристичну поїздку, в якій взяли участь 570 членів «товариства тверезості», а вже в 1847 році він створив туристичне товариство, яке відправляло англійських туристів за кордон. Саме з 1841 р. організований туризм набуває поширення в Європі і за її межами.

Проте цим же роком датується документ, що дозволяє скласти певне уявлення про особливості вітчизняного наукового туризму того часу – «Донесення» І. І. Срезневського Міністру народної освіти з Відня від 8 (20) лютого 1841 р.» Цей документ опублікований у петербурзькому щомісячному «Журналі Міністерства народної освіти» за 1841 рік [6].

Під час цієї подорожі І. І. Срезневський відвідав Німеччину, Чехію, Польщу, Австрію, Хорватію, Словенію, Чорногорію, Сербію, Словаччину, Галичину, тобто через землі, що входили в той час до складу Пруського королівства, Австрійської та Османської імперій. «Донесення» з Відня, опубліковане в 1841 р, відображало реалії першої половини цієї поїздки. Друга половина відображена відповідно в «Донесенні» із Загреба, що вийшло друком в наступному 1842 році [7].

І. І. Срезневський під час подорожі бачив своє завдання у вивченні зарубіжної слов'янської історії, літератури, особливо мов в «різноманітних змінах в різних країнах і в різні віки», мав намір «йти в народ, вслухаючись в його мову», «в його прислів'я, пісні, перекази» [6, с. 10]. При цьому його інформація про етапи відрядження підпорядкована певній структурі: а) назва місцевості або міст, іноді – вказівка на тривалість перебування в них; б) пам'ятки та місця, які харківський вояжёр вшанував увагою; в) встановлені контакти з вченими, письменниками, поетами, що мешкають в цих місцевостях; г) особливості мов, традицій і звичаїв місцевого населення.

Вже на початку подорожі в пруському місті Кенігсберг за допомогою професора місцевого університету Ф. В. Шуберта І. І. Срезневський почав «складання етнографічної карти слов'янської частини Європи» [6, с. 12], за кілька тижнів перебування в Берліні вивчав стародавні слов'янські артефакти Кабінету старожитностей в палаці Монбіжу, в Галле зі слов'янськими студентами і професором мовознавства А. Ф. Потті обійшов «слов'янські околиці» міста, де «мова зникла, звичаї змінилися, все онімечилося» [6, с. 14], а в Лейпцигу оглянув середньовічні рукописи і зблизився з членами Лужицько-Сербського товариства.

Головною метою подорожі І. І. Срезневського стала Прага – науковий і культурний центр всіх слов'ян Австрійської імперії. Він встановив тут контакти з великими вченими-славістами – П. І. Шафаріком, Ф. Палацьким, В. Ганкою та ін. Проте високий авторитет цих вчених не дозволяв І. І. Срезневському тоді й пізніше поставити під сумнів наукові фальсифікації В. Ганки – Краледворський і Зеленогорський рукописи, що стали символом чеського національного відродження.

За 4 місяці перебування в Празі І. І. Срезневський вивчив чеську мову, носіїв народних діалектів якого вирушив шукати в чеську провінцію. Він відзначав особливості одягу, обрядів, пісень, забобонів, і, не дивлячись на своє слов'янофільство – відсутність гострої національної ворожнечі між чехами і австрійськими німцями: «там, де німці і чехи суміжні, чех змушує сина вчитися по-німецьки, а німець – по чеськи» [6, с. 23].

Через Моравію, яка «зберегла в більшій мірі свою народність» [6, с. 24] і Вроцлав І. І. Срезневський досяг Лужиць. Ці поїздки супроводжувалися вивченням середньовічних слов'янських рукописів, зокрема рукописів творів Яна Гуса в Баутцені (Будішині) [6, с. 34]. Через Дрезден і Прагу І. І. Срезневський прибув до Відня, де і було написано його перше «Донесення» міністру народної освіти.

Хоча в цьому «Донесенні» немає даних про місця розміщення, харчування, транспорт, ціни, в цілому, звіт І. І. Срезневського представляє безперечний інтерес для вивчення історії

міжнародного туризму середини XIX ст., перш за все німецькими землями та землями Австрійської імперії. Інше його «Донесення» із Загреба (1842) [7] не надає такого повного уявлення про подорож Німеччиною та Австрією через стислий обсяг та через ту обставину, що частина відрядження відбувалася землями Османської імперії. Проте його подорож Істрією, Далмацією, Чорногорією, Сербією, Галичиною, Польщею була надзвичайна корисна у науковому відношенні.

Зібраний ним під час подорожі матеріал і встановлені контакти з передовими діячами зарубіжного слов'янознавства мали величезне значення для розвитку вітчизняної науки. У 1846 р. І. І. Срезневський захистив дисертацію «Святилиця та обряди язичницького богослужіння стародавніх слов'ян за свідченнями сучасників і переказами» і став першим за часом доктором слов'янознавства в Російській імперії [10, с. 584].

Інший яскравий представник історико-філологічного факультету Харківського університету, який здійснював тривалі закордонні подорожі – Михайло Назарович Петров (1826–1887). Він народився у Вільно в родині офіцера [5, с. 2]. У 1844 р. майбутній учений закінчив Віленську гімназію, а в 1848 р. – історико-філологічний факультет Харківського університету [8, с. 277]. Учень професора А. П. Рославського-Петровського, М. Н. Петров був залишений на кафедрі загальної історії для приготування до ступеня магістра (1848–1849). У 1850 р. він захистив магістерську дисертацію «Про характер державної діяльності Людовика XI», після чого у 1851 році отримав звання ад'юнкта кафедри загальної історії [25, л. 187 (зв.)].

Захист магістерської дисертації М. Н. Петрова співпав за часом з новими тенденціями у практиці закордонних відряджень. У зв'язку з революціями 1848–1849 рр. наукові контакти із Заходом були припинені, закордонні відрядження заборонені [20, с. 994] і поновилися лише в 1855 р. після коронації Олександра II [26, с. 46, 107]. Більшість істориків України, як і представників інших університетських центрів Росії, з другий половини 50-х рр. побували з науковою метою закордоном. Згідно міністерським правилам такі відрядження зазвичай продовжувалися два роки.

М. Н. Петров був направлений в дворічне наукове відрядження в червні 1858 р. Маршрут ученого охоплював п'ять європейських країн: Німеччину, Францію, Бельгію, Італію і Англію. Мету відрядження він виразив досить чітко: «приготувати себе до можливо-грунтовного виконання обов'язків університетського викладача Загальної історії» [19, с. 1]. Це викладання було пов'язане зі звертаннями до минулого перш за все західноєвропейських країн.

Наміри М. Н. Петрова цілком зумовлені реаліями вітчизняного університетського викладання XIX ст.: за відсутності вузької спеціалізації ад'юнкти і професори кафедр загальної історії зазвичай викладали всі її розділи – стародавню, середньовічну й нову, незалежно від наукових інтересів. Ось чому М. Н. Петров дуже широко визначив три головні завдання свого відрядження: 1) познайомитися з літературою загальної історії; 2) з викладанням цієї науки в закордонних університетах; 3) з її головними допоміжними галузями і «найближчими спорідненими науками» [19, с. 2].

«Звіт» М. Н. Петров про його відрядження є цінним джерелом для вивчення історії вітчизняної медієвістики на етапі зародження вітчизняного наукового туризму. Проте ми не знайдемо в його «Звіті» звичайних для сучасних туристів вражень про ціни, особливості національної кулінарії, рівні обслуговування в кафе і ресторанах, умовах мешкання в готелях, зручностях або незручностях транспортних засобів, яскравих фарбах народних свят, вуличних і театральних виставах, враженнях від пам'ятників архітектури. Немає сумніву, що М. Н. Петров обговорював все це в приватних бесідах після повернення додому, однак жанр «Звіту» цілком зумовив його строгий науковий зміст, автор якого – в першу чергу учений, і лише після цього – турист.

За словами дослідника творчості М. Н. Петрова М. К. Кеди, він провів в Німеччині «багато часу» [10, с. 37]. Уточнимо: основну частину свого часу у відрядженні М. Н. Петров стажувався в німецьких державах і Австрійській імперії й присвятив цей час вивченню саме німецької історичної літератури.

Учений пояснював це тим, що німецька історична наука більш універсальна, ніж французька та англійська, а її представники охоплюють своїми дослідженнями історію «всіх часів і народів» [19, с. 3]. На його справедливую думку, кожен німецький університет має свої слабкі сторони, але рідкісний німецький університет не має якої-небудь європейської знаменитості [19, с. 24].

В своєму «Звіті» М. Н. Петров не робив геополітичних відмінностей між університетами німецьких держав і Австрійської імперії. Мовні, наукові та національно-ідеологічні реалії цих країн вплинули на те, що він в своєму «Звіті» називає ці університети загальним терміном «німецькі». Крім університетів Берліну, Лейпцигу, Бонну, Мюнхену, Відня тощо, він підводив під це визначення університети чеської Праги і польського Бреслава (Вроцлава). М. Н. Петров знайомився з навчальним процесом кожного з них й з викладачами всесвітньої, зокрема середньовічної історії [19, с. 14]. Найдовше й притому в учбовий час М. Н. Петров пробув в чотирьох німецьких університетах – Берлінському, Віденському, Мюнхенському, Гейдельберзькому.

М. Н. Петров класифікував німецьку історіографію на декілька наукових шкіл (філософсько-історична, стара філософська, ораторсько-романтична, суб'єктивно-прагматична, реакційна, патріотична, нова філософська, критико-об'єктивна), підкреслив характерні особливості і значення кожної з них, німецької науки в цілому.

Особливу увагу він приділяв діяльності критико-об'єктивної школи, представники якої найбільш скрупульозно досліджували історичні джерела. М. Н. Петров вважав «зразковим» їх критичний текст у виданій під редакцією Г. Пертца відомій збірці джерел «*Monumenta Germaniae historica*» [19, с. 5].

Важливе значення М. Н. Петров приділяв методам історичних досліджень. Серед цих методів він виділяв критичний метод Б. Г. Нібура, який, за словами харківського ученого, був перенесений співробітниками «*Monumenta Germaniae historica*» «в дослідження історії середнього віку» і «утворив в сучасній Німеччині цілу категорію відмінних письменників» [19, с. 6].

Серед них М. Н. Петров заслужено виділяв дослідника історії першого хрестового походу Г. Зібеля, автора багатотомної «Історії Німецької імперії» В. Гізебрехта, дослідника бенедиктинської системи раннього Середньовіччя П. Рота, дослідника німецької общини Р. Л. Маурера, творця школи німецьких медієвістів-джерелознавців Р. Вайца. Всі ці історики були корифеями європейської історичної науки, зокрема медієвістики.

У тісних особистих контактах з такими ученими проходило наукове відрядження М. Н. Петрова. При цьому, за його словами, праці деяких з них «більш менш відомі були мені і раніше; інших я вивчав на місці» [19, с. 6]. Таке визнання дає істотне уявлення про ступінь наукової підготовки харківського ученого.

Центром наукових занять М. Н. Петрова в Німеччині був Берлінський університет [19, с. 22]. На його справедливу думку, Берлін посідав серед німецьких міст перше місце, а «викладання історичних наук, якщо не формою, то по суті, тут вище і досконаліше, ніж в інших, відвіданих мною краях» [19, с. 3]. В даному випадку йшлося не лише про німецькі держави, але й також про Англію, Францію, Бельгію.

У Берлінському університеті харківський учений стажувався спочатку майже весь зимовий семестр 1858/1859-го року, а потім частину літнього, 1859/1860-го [19, с. 17]. За словами М. Н. Петрова, з сорока викладачів, що читали в Берлінському університеті історико-філологічні науки, «найцікавішою особою міг би бути для мене Ранке, нинішній глава історичної школи в Німеччині» [19, с. 17]. Хоча з роками лекції Л. Ранке ставали все більш важкими для розуміння не тільки іноземців, але і німців, проте зміст його лекцій М. Н. Петров назвав «зразком історичного викладання» [19, с. 17].

Виключно цінними він вважав відомі у Німеччині практичні заняття Л. Ранке. Мету цих занять М. Н. Петров убачав в підготовці фахівців для самостійних робіт з джерелами. «Критика документів й вміння ними користуватися суть найголовніші до того засоби», – указував М. Н. Петров [19, с. 17].

У Берліні, який у той час заслужено вважався центром німецької освіти, М. Н. Петров відвідував заняття учнів Л. Ранке.

Серед них – Р. Кепке, автор першого фундаментального дослідження відомої хроніки Відукинда Корвейського «Діяння саксів» (X ст.), заслуги якого згодом високо оцінювалися у вітчизняній медієвістиці.

Як турист, М. Н. Петров відзначав в своєму «Звіті» чудові музеї Берліна, різноманітність різних публічних лекцій, але головну увагу він присвячував науковим заняттям. Стажування М. Н. Петрова в столиці Пруссії значною мірою полегшувало те, що тут знаходилася, за словами М. Н. Петрова, краща бібліотека в Німеччині, «дуже доступна і влаштована так ліберально, що в цьому відношенні тільки імператорська паризька може бути поставлена вище за неї...» [19, с. 23].

Після Берлінського другим за науковим значенням М. Н. Петров вважав Мюнхенський університет. Цей університет, за словами харківського ученого, «в даний час зробився центром розумового руху південної Німеччини і одним з найважливіших пунктів Європи» [19, с. 24]. Кращим з мюнхенських істориків М. Н. Петров вважав медієвіста Г. Зібеля [19, с. 24], автора відомої книги «Історії першого хрестового походу», яка стала результатом його скрупульозної критичної роботи з джерелами на практичних заняттях Л. Ранке [4, с. 111]. М. Н. Петров використовував зміст цієї книги Г. Зібеля ще до відрядження. «Навколо нього зосереджується значна частина сучасної вченої і літературної діяльності Німеччини [19, с. 25], – вказував харківський учений, і цей відгук навряд чи можна вважати завищеним в світлі оцінок творчості Г. Зібеля у вітчизняній історіографії пізнішого періоду [1, с. 3, 33].

Проте, не дивлячись на високий науковий авторитет Г. Зібеля, М. Н. Петров критично оцінював його лекторські дарування: «Як більша частина німецьких професорів, викладач Зібель – далеко не блискучий», а його «курс середньовічної історії Західної Європи до кінця літнього семестру... перетворився на такі збігли нариси, що по ним важко було скласти вірне поняття про викладання професора» [19, с. 25–26].

З інших викладачів Мюнхенського університету М. Н. Петров заслужено виділяв Г. Ріля і К. А. Корнеліуса, теж учнів

Л. Ранке. З ім'ям Г. Ріля в історіографії традиційно пов'язують появу культурно-історичного напрямку німецькій медієвістиці [4, с. 120]. На його лекціях розглядалася епоха Гуманізму і Реформації в Європі «в літературному і суспільному відношенні», але, як відзначав М. Н. Петров, не дивлячись на назву, це був курс історії не стільки загальноєвропейської, скільки німецької культури [19, с. 26–27]. Спецкурс з історії Тридцятирічної війни іншого фахівця з епохи Реформації К. А. Корнеліуса, привернув увагу М. Н. Петрова тим, «ще була не військова історія, але події розглядалися з боку політичного і етичного впливу, яке вони мали на Європу, і особливо на Німеччину» [19, с. 27]. Самі лекції базувалися на ретельному і об'єктивному вивченні джерел.

У Боннському університеті викладав професор Ф. Лоренц. Колись він перебував на російській службі і був автором підручника із загальної історії. Завдяки Ф. Лоренцу відбулося знайомство М. Н. Петрова з Лобелем і Дільманом, який здобув популярність завдяки критичним виданням відомої «Хроніки» Дітмара (Тітмара) Мерзебурзького і «Діянь данів» Саксона Граматика.

Близько місяця М. Н. Петров провів у Відні, відвідуючи заняття у Віденському університеті. Особливістю курсів історії в цьому університеті М. Н. Петров вважав їх не науковий, а учбовий характер. Хоча на відміну від професорів інших німецьких університетів «віденські професори – всі відмінні педагоги, читають ясно, ґрунтовно..., з рівномірною увагою до всіх частин і відділів науки», проте, самостійним дослідником зі всієї маси віденських викладачів М. Н. Петров вважав лише О. Ієгера [19, с. 28]. Він мав репутацію відомого знавця австрійської історії. Що стосується лекцій з історії давніх германців професора І. Ашбаха, автора краших в німецькій історіографії праць з історії середньовічної Іспанії, а також діяльності імператора Сигізмунда I, то в цьому курсі, як відзначав М. Н. Петров, «не було ніяких самостійних досліджень викладача» [19, с. 29].

М. Н. Петров не був істориком-славістом: його цікавила західноєвропейська історія, проте під час відрядження він не залишив поза уваги й творчість фахівців з історії зарубіжних слов'ян. Три тижні М. Н. Петров провів в Празі. «Так довго, –

відзначав він, – мене утримав в цьому місті не стільки університет, – як всі провінційні австрійські університети для тих, що займаються історичними науками він не представляє особливого інтересу, – скільки бажання дізнатися близький сучасний рух слов'янської думки» [19, с. 16]. Прага вважалася в той час «гніздом панславізму», й харківський дослідник мав намір створити уявлення про чеську наукову літературу (Ф. Палацький, П. Й. Шафарик, В. Ганка, К. Ербен). В Празі М. Н. Петров познайомився й з професором К. А. К. Геффлером, автором праць з історії середньовічної Баварії, Чехії і гуситських воєн. Харківський учений не вказав на гострі ідеологічні розбіжності німецького націоналіста К. А. К. Геффлера із слов'янськими ученими Праги. Можливо, ці розбіжності не цікавили М. Н. Петрова, як фахівця з історії Західної Європи.

У Бреславському (Вроцлавському) університеті він познайомився з професором протестантської кафедри загальної історії, автора численних робіт з історії Польщі Л. Роппелем. Цікаві у зв'язку з цим коментарі М. Н. Петрова: «релігійна терпимість прусського уряду простягається так далеко, що в університетах тих областей, в яких існує змішане за віросповіданням населення для кожного релігійного культу дозволено мати особливі кафедри – історичних наук і філософських, не кажучи вже про теологічні» [19, с. 14].

Високий авторитет німецьких учених не заважав М. Н. Петрову робити критичні зауваження щодо методики їх викладання. «З дуже рідкісним виключенням, – указував харківський учений, – не тільки університетські, але навіть публічні, тобто популярні курси, читаються по записках» [19, с. 32]. Така манера істотно контрастувала з блискучою артистичною манерою викладання у французьких університетах, які М. Н. Петров відвідав під час цього ж відрядження. В той же час однією із специфічних рис викладання в німецьких університетах М. Н. Петров вважав значне учбове навантаження викладачів. «Найдосвідченіші з них читають по 6, 8 і навіть 10 годин на тиждень», – указував М. Н. Петров, – а молоді доценти «читають протягом декількох років одні спеціальні курси»

[19, с. 23]. На думку харківського ученого «переважання спеціальних курсів над загальними є одна з причин успішного розвитку історичної і взагалі вченої літератури в Німеччині» [19, с. 32]. Ці реалії не відповідали реаліям загальноросійського університетського викладання середини XIX ст.

Після повернення до Харкова М. Н. Петров зумів не тільки розкрити в «Звіті» особливості європейської науки, але й надрукувати капітальну монографію «Новітня національна історіографія в Німеччині, Англії і Франції» (1861). Через 4 роки М. Н. Петров захистив на цю тему докторську дисертацію. Це була перша у вітчизняній історіографії наукова робота з повним аналізом європейської історичної науки. Є всі підстави погодитися з твердженням М. К. Кеди про те, що «знайомство з новітньою європейською історіографією справило величезний вплив на теоретико-методологічні погляди М. Петрова [10, с. 39].

Після захисту докторської дисертації М. Н. Петров отримав звання екстраординарного (1866), потім ординарного (1867) професора кафедри загальної історії Харківського університету. По закінченні ним 25-річної служби Рада університету двічі (у 1876 і 1881 рр.) залишала М. Н. Петрова на нові п'ятирічні терміни викладання [12, с. 13; 18, с. 134]. Він був не тільки дослідником і популяризатором середньовічної історії, але й автором першого в українських землях Російської імперії університетського навчального посібника з історії середніх віків. Своїм студентам навіть у останні роки життя він запам'ятовувався як неабиякий педагог. За словами В. П. Бузескула, «лекції М. Н. Петрова подобалися і нам своєю стислою мовою, прекрасною літературною формою, а головне тим, що він висував не стільки самі факти, скільки їх сенс і зв'язок, причини і наслідки, прагнучи представити, вживаючи його вираз, «механізм історичного руху» [2, с. 5].

Одночасно з М. Н. Петровим у закордонну наукову подорож вирушив інший науковець Харківського університету, відомий правознавець Д. І. Каченовський (1827–1872).

Дмитро Іванович Каченовський народився в м. Карачев Орловської губернії. Ще в ранньому дитинстві він переїхав з

родиною до Харкова. Тут у 15 років Д. І. Каченовський закінчив І гімназію, а вже в дев'ятнадцятирічному віці – юридичний факультет університету [23, л. 85 (зв.)–86; 22, с. 3].

З цим факультетом пов'язана вся його подальша науково-педагогічна діяльність. У 1849 р., вчений захистив магістерську дисертацію «Про владичтво над морями», яка була представлена в рукописі і, на жаль, не збереглася. У цьому ж році Д. І. Каченовський почав працювати ад'юнктом кафедри загальнонародного права і дипломатії [23, л. 85 (зв.)–86; 24, л. 88 (зв.)–89], яку згодом перейменували на кафедру міжнародного права. У 1855 р. він захистив докторську дисертацію «Про каперів і призове судочинство у відношенні до нейтральної торгівлі», що дозволило Д. І. Каченовському здобути звання екстраординарного (1855), а незабаром ординарного професора (1858) [24, л. 91 (зв.)–93]. Докторська дисертація Д. І. Каченовського стала значним явищем у науці того часу, як вітчизняній, так і зарубіжній. Згідно зі словами його факультетського колеги А. М. Стоянова, «посилання на книгу «Про каперів» можна знайти в багатьох новітніх творах західноєвропейських публіцистів» [22, с. 8].

На думку В. Грабаря, перебування в Москві під час захисту докторської дисертації сприяло тому, що дисертант тісно спілкувався там з гуртком західників, «заповітам яких залишився вірним до кінця життя» [1, с. 808]. Західницькі ідеї Д. І. Каченовського, особливо поширені в Росії після невдалої Кримської війни, характерні для всієї його творчості, а в науці, згідно з твердженням того ж В. Грабаря, він «тримався практичного напрямку англійської й голландської шкіл» [3, с. 808].

Енергія та компетентність Д. І. Каченовського зумовлювали його затребуваність в університеті. У 1850–1851, 1853, 1867–1870 рр. він був секретарем юридичного факультету [24, л. 89 (зв.)–91], а в 1870 р. його обрали деканом [17, с. 211]. Як зазначається в його «Формулярному списку», Д. І. Каченовський «...За відмінно старанну службу удостоєний отримати Високе Його Імператорської Величності благовоління» (1853) [24, л. 90 (зв.)–91].

Головними предметами, які викладав Д. І. Каченовський, були «Загальнонародне право і дипломатія», «Міжнародне право» і «Державне право європейських держав». Саме завдяки лекціям з означених предметів та докторській дисертації учений став відомим не лише в Харкові, а й у всій Російській імперії. Видатний медієвіст М. М. Ковалевський, який навчався з кінця 60-х рр. у Харківському університеті, так пояснював у мемуарній літературі свій вибір на користь саме цього факультету: «Історії в цей час легше було навчитися на юридичному факультеті, де тон викладання задавав незабутній Д. І. Каченовський... У Росії я не чув кращого професора» [11, с. 64].

Блискуча викладацька діяльність Д. І. Каченовського завершилася в 45 років. Уже із середини 60-х рр. почали виявлятися ознаки сухот, які призвели до смерті. Закордонні поїздки, зокрема до Італії, лише відстрочили цей кінець.

Серед цих поїздок, першим і, безумовно, головним стало наукове відрядження 1858–1859 рр. Завдання цієї подорожі Д. І. Каченовський пов'язував з «потребами університетського викладання» [9, с. 1]. Він мав ознайомитися в зарубіжних університетах зі станом науки міжнародного права, а незадовго до від'їзду рада Харківського університету повідомила Д. І. Каченовському про те, що після повернення науковець викладатиме державне право європейських країн. Нові інструкції істотно скорегували завдання вченого. Він повинен був розширити коло занять, саме: «вивчити політичне життя, робити спостереження над установами принаймні передових народів західного світу» [9, с. 1].

Відрядження Д. І. Каченовського тривало півтора роки. За цей термін він відвідав декілька держав роздробленої в той час Німеччини, Австрію, Францію, Англію, Бельгію, Нідерланди, Швейцарію, П'ємонт, Іспанію. За географічним охопленням це відрядження перевершило інші, здійснені харківськими медієвістами в цей період. Наприклад, відрядження ад'юнкта кафедри загальної історії Харківського університету М. Н. Петрова в 1858–1860 рр. передбачало відвідання Німеччини, Англії, Франції, Бельгії й Італії.

Наукове відрядження Д. І. Каченовського розпочалося саме з Німеччини. «Її вчена діяльність, — зазначав він, — природно зупинила мою цікавість набагато більше, ніж її політичне життя, ледь доступне для іноземця і повчальне переважно з негативної сторони» [9, с. 3]. Радше за все, професор мав на увазі політичну роздробленість німецьких держав. Утім, об'єктом його критики стала не лише політична система, але й програми викладання на юридичних факультетах. «В університетах Пруссії і Саксонії політичним наукам дано мало місця», — вказував Д. І. Каченовський і пояснював це тим, що юридичні факультети готують «більше адвокатів, ніж державних людей» [9, с. 3]. Саме тому він уважав «даремним» слухати курси міжнародного і державного права в Лейпцигу і Берліні. Водночас Д. І. Каченовський з великою користю для себе відвідував заняття з історії німецького права лейпцигського професора Альбрехта і лекції із загальної історії відомого історика, професора Берлінського університету Л. Ранке. Харківський учений цілком погоджувався з тим, що «історія права, на думку Альбрехта, багато виграє в ясності, якщо поєднати її і викладати разом з історією самого суспільства» [9, с. 4]. Лекції й особисті бесіди з Л. Ранкестановили для Д. І. Каченовського інтерес, оскільки Л. Ранке «з усіх істориків надає особливої важливості міжнародним питанням» [9, с. 6]. Зауважимо, що значна частина творчості Альбрехта і фон Ранке присвячена історії середніх віків.

Більше місяця свого наукового відрядження Д. І. Каченовський провів у Гамбурзі, де особисто познайомився й щодня зустрічався з істориком і публіцистом Х. Ф. Вурмом. Згідно зі словами Д. І. Каченовського, Х. Ф. Вурм «розробляв міжнародне право з більшим знанням справи і тактом, ніж багато юристів» [9, с. 6]. Гамбург хоча і «не відзначався вченим напрямом», усе — таки мав «багаті зібрання книг і документів» [9, с. 7]. Харківський мандрівник регулярно відвідував міську бібліотеку, зібрання якої цікавили переважно істориків середньовічної Ганзи. Серед них особливо цінними були ганзейські рукописи XIV–XV ст. На думку Д. І. Каченовського, «відносини Новгороду і Пскова до Ганзи не можуть бути визначені з точністю до

перегляду архіву в Любеку і міській бібліотеці в Гамбурзі ким-небудь з російських мандрівників» [9, с. 8]. У Гамбурзі мешкав в той час відомий медієвіст І. Лаппенберг. Саме він видав одні з найцитованіших медієвістами середньовічних джерел: «Діяння архієпископів Гамбурзької церкви» Адама Бременського і «Слов'янську хроніку» Гельмольда. Особисте знайомство з І. Лаппенбергом дозволило Д. І. Каченовському назвати його «одним з найглибших знавців ганзейської старовини» [9, с. 8].

«Звіт про подорож по Західній Європі в 1858–1859 рр.» був опублікований незабаром після повернення Д. І. Каченовського з відрядження. В його заключенні автор зазначає: «Як би оригінальні не були наші установи, досвід старих народів може послугувати нам на користь» [9, с. 42]. Харківський учений доклав максимум своїх зусиль до того, щоб кращі елементи суспільно-політичного побуту країн Західної Європи були запозичені реформаторами його країни.

Таким чином, наукові відрядження І. І. Срезневського, М. Н. Петрова, Д. І. Каченовського до Німеччини та Австрійської імперії становлять значний інтерес для історичної, філологічної, юридичної наук. Ці відрядження були здійснені на етапі зародження вітчизняного наукового туризму, а звіти про них є цінним джерелом для вивчення цього процесу. Харківські дослідники вивчали не лише стан викладання в зарубіжних університетах відповідних наук, але й звичаї, менталітет, повсякденні реалії в різних країнах. Наукові подорожі безумовно сприяли становленню наукових і суспільних поглядів І. І. Срезневського, М. Н. Петрова, Д. І. Каченовського, які хоча й народилися поза межами України, але, з урахуванням свого внеску в розвиток відповідних наук у Харківському університеті повною мірою можуть вважатися земляками Г. С. Сковороди.

Інформаційні джерела. 1. Бузескул В. П. Генрих Зибель как историк-политик / В. П. Бузескул. – Харків : Тип. и литограф. Зильберберга, 1896. – 35 с. 2. Бузескул В. П. Из истории Харьковского университета второй половины 70-х гг. / В. П. Бузескул // Наукові записки науково-дослідницької кафедри історії української культури. – Х., 1927. – № 6. – С. 1–14. 3. Грабарь В. Д. И. Каченовский / В. Грабарь // Энциклопедический словарь Брокгауза и

Ефрона. – Санкт-Петербург, 1895. – Т. 28. – С. 808. 4. Гутнова Е. В. Историография истории средних веков / Е. В. Гутнова. – Москва : Наука, 1985. – 480 с. 5. Деревицкий А. Михаил Назарович Петров. Биографический очерк. (Страницы из истории Харьковского университета / А. Деревицкий. – Харьков : Изд. книжного магазина Полуехтова, 1887. – 36 с. 6. Донесение адъюнкта Срезневского Г. Министру Народного народного просвещения, из Вены от 8 (20) февраля 1841 г. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1841. – № 7–9. – С. 9–36. 7. Донесение адъюнкта Срезневского Г. Министру Народного народного просвещения, из Загреба от 2 (15) августа 1841 г. // Журнал Министерства народного просвещения. – 1842. – Ч. 33. – С. 11–20. 8. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалая. – Харьков : Тип. А. Дарре, 1908. – V, 558, XII с. 9. Каченовский Д. И. Отчёт о путешествии по Западной Европе в 1858–1859 гг. / Д. И. Каченовский. – Харьков : Тип. университета, 1860. – 47 с. 10. Кеда М. К. Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Істориографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / М. К. Кеда. – Чернівці, 2005. – 228 с. 11. Ковалевский М. Моё научное и литературное скитальчество / М. Ковалевский // Русская мысль. – 1895. – № 1. – С. 61–80. 12. Краткий отчёт о состоянии и деятельности Харьковского университета, читанный в торжественном собрании университета 17 января 1877 г. профессором Л. Владимировым // Записки Харьковского университета. – 1877. – Т. 1. – С. 1–73. 13. Лиман С. І. З історії вітчизняного туризму й медієвістики: Німеччина і Австрія 1858–1860 рр. очима ад'юнкта Харківського університету М. Н. Петрова // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи : зб. наук. пр. – Вип. 4. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 119–129. 14. Лиман С. І. «Звіт про подорож Західною Європою в 1858–1859 рр.» професора Харківського університету Д. І. Каченовського як джерело з історії вітчизняного туризму // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. – Ужгород, 2016. – Вип 1 (34). – С. 126–130. 15. Лиман С. І. «Донесение адъюнкта Срезневского г. Министру народного просвещения из Вены» (1841) как источник по истории международного туризма // Туристичний бізнес та екзистенційний пошук особистості : матеріали міжнародної науково-практичної конференції 3–4 квітня 2019 р. – Харків : ХДАК, 2019. – С. 8–10. 16. Остапов Н. В. Становление преподавания всемирной истории в университетах России: научно-педагогические взгляды и деятельность М. Н. Петрова: 1850–1880 гг. : дисс. ... канд. ист. наук: спец. : 07.00.02 «Отечественная история» / Н. В. Остапов. – Сыктывкар, 2006. – 191 с. 17. Протоколы заседаний совета императорского Харьковского университета и приложения к ним. – Харьков : Тип. ун-та, 1870. – № 8. – С. 209–248. 18. Протоколы заседаний совета [Харьковского] университета 8 октября 1881 г. // Записки Харьковского университета. – 1881. – Т. 4 (1883). – Отд. 2. – С. 133–160. 19. Петров М. Н. Отчет о занятиях адъюнкта императорского Харьковского университета М. Н. Петрова в Германии, Франции, Италии, Бельгии и Англии в 1858–

1860 гг. / М. Н. Петров. – Харків : Тип. ун-та, 1861. – 76 с. 20. Сборник распоряжений по министерству народного просвещения. – Санкт-Петербург : Тип. имп. АН, 1866. – Т. 2. – 1102, 74, 58 с. 21. Скляр Г. П. Особистість і благо туризму: постнекласичні студії / Г. П. Скляр // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2017. – №5 (84). – С. 160–166. 22. Стоянов А. Н. Воспоминание о Д. И. Каченовском / А. Н. Стоянов. – Харьков : б. и., 1894. – 24 с. 23. Формулярный список о службе адъюнкта Харьковского университета 8 класса, Каченовского (1852) // Центральный державный исторический архив Украины в м. Київ. – Ф. 2162. – Оп. 2. – Спр. 94. – Л. 85–87 (зв.). 24. Формулярный список о службе экстраординарного профессора Харьковского университета, надворного советника Каченовского // Центральный державный исторический архив Украины в м. Київ. – Ф. 2162. – Оп. 2. – Спр. 94. – Л. 88–93. 25. Формулярный список о службе адъюнкта Харьковского университета 8 класса Михаила Назаровича Петрова (1854) // Центральный государственный исторический архив Украины (г. Киев). – Ф. 2162. – Оп. 2. – Д. 94. – Л. 187–188. 26. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох. От России крепостной к России капиталистической / Р. Г. Эймонтова. – Москва : Наука, 1985. – 350 с.

Г. П. Скляр, д. е. н., професор
*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава,
turizm@puet.edu.ua*

М. М. Логвин, к. геогр. н., доцент
*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава,
lilepta777@gmail.com*

ФЕНОМЕН РИНКОВОЇ САКРАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ Г. С. СКОВОРОДИ У ТОПОХРОНІ ТУРИСТИЧНОЇ ДЕСТИНАЦІЇ

Суперечливі трансформації у суспільній свідомості кінця ХХ – початку ХХІ ст. спрямували вектор розвитку особистості на дозвілля, у т. ч. туризм. Вільний вибір способу життя сприяє формування самості людини, пошуку власної ідентичності. У цьому контексті привертає увагу творча особистість Г. С. Сковороди, проблема дослідження духовно-творчої спадщини і дозвіллевих практик якого носить мульти- і міждисциплінарний характер. Нами акцентовано увагу на сакральних аспектах

туристичних практик та висунута гіпотеза щодо розвитку відносин сакралізації (у т. ч. ринкової) особистості Г. С. Сковороди у топохроні туристичної дестинації.

Дестинація (лат. *Destino* – «призначення», «місцезнаходження») – це географічна територія, яка є привабливою для туристів завдяки наявності унікальних або специфічних туристсько-рекреаційних ресурсів та відповідної інфраструктури, доведених до споживачів у вигляді готового туристичного продукту з метою задоволення їх найрізноманітніших потреб. Іншими словами, це місце призначення туриста, де він має реалізувати мету своєї подорожі. Європейська Комісія визначила дестинацію як «територію, яка окремо ідентифікується і підтримується для туристів як місце відвідування й у межах якої туристичний продукт виробляється одним чи декількома закладами або організаціями» [0, с. 120]. Сучасний Оксфордський туристичний словник за редакцією С. Медліка трактує це поняття, як країни, регіони, міста та інші території, які приваблюють туристів, є головними місцями локалізації туристичної діяльності, потоків туристів та їх витрат; місця максимальної концентрації визначених туристичних пам'яток, засобів розміщення, харчування, розваг, інших послуг та економічного, соціального і фізичного впливу туризму [0, с. 165]. Всесвітня туристична організація запропонувала таке визначення: «дестинація – це фізичний простір, в якому відвідувач проводить не менше однієї доби. Він включає туристичні продукти, такі як послуги та атракції, а також туристичні ресурси в межах однієї доби подорожування. Цей простір має фізичні й адміністративні кордони, які визначають форму його управління, іміджі репутацію, що впливають на його конкурентоспроможність на туристичному ринку» [0, с. 5]. Вибір дестинації залежить, насамперед, від особистої мотивації туриста. Далі критерієм вибору є ступінь облаштованості місця відпочинку, що визначається рівнем розвитку туристичної інфраструктури, а саме системи транспортного забезпечення, закладів розміщення, харчування, розваг, екскурсійного обслуговування, роздрібною торгівлі продукцією туристичного призначення та сувенірами і т. д. Проте, не кожна територія

може називатися дестинацією. Для цього необхідною є відповідність наступним критеріям:

1. Транспортна доступність та наявність певного набору послуг належної якості для обслуговування туристів (трансфер, розміщення, харчування та ін.).

2. Наявність цікавих для відвідування пам'яток природи, історії, культури, релігії і т. д.

3. Наявність інформаційних систем (наприклад, систем комп'ютерного бронювання) задля просування продукту на туристичному ринку.

Вперше термін «дестинація» використав у 1979 році вчений Н. Лейпер для позначення «певної географічної території, що є привабливою для мандрівників» [0]. Він визначив туристичну дестинацію найістотнішою компонентою системи туризму, яка одночасно формує й задовольняє туристичний попит. Подальші дослідження дозволили деталізувати це поняття, виділивши його складові елементи. Так, вчені з Датської академії туризму О. Йоргенсен, К. Купер і Д. Флетчер запропонували модель «чотири А», яка згодом трансформувалася у модель «шість А», в якій дестинація розглядається як взаємозв'язок наступних компонентів:

1. attractions (атракції) – туристичні ресурси природного або штучного походження, що приваблюють туристів;

2. accessibility (доступність) – розвиток транспортних та комунікаційних зв'язків;

3. amenities (зручності) – наявність підприємств інфраструктури туризму, що пропонують якісні послуги і товари;

4. ancillary services (посередники та допоміжні служби) – наявність посередницьких підприємств, що забезпечують виробництво й реалізацію туристичного продукту (рекламні агентства, банки, лікарні і т. д.);

5. activities (організація діяльності туристів) – наявність підприємств, що забезпечують реалізацію мети подорожі туриста (рекреація, виставки, конференції і т. д.);

6. available packages (пропозиція готового туристичного продукту) – наявність підприємств, що пропонують сформований

туристичний продукт відповідно до попиту (туристичні оператори, агенти, бюро подорожей та екскурсій, аматори і т. д.). Саме наявність всіх цих елементів забезпечує пропозицію комплексного туристичного продукту та максимальну реалізацію мети подорожі кожного туриста.

Сучасна практика наукової рефлексії людиномірного складного комплексу туризму дозволяє стверджувати, що у процесі особистісно спрямованого господарствотворення туристичної дестинації важливу роль відіграє залучення імен пасіонарних людей, які перебувають у вічності, як сакральних символів і потенційних брендів дестинацій. Однією з таких особистостей-пасіонаріїв-брендів, яка відображає унікальну просторово локалізовану послідовність появи у часі вітчизняних мислителів, є особистість мандрівного філософа-богослова Г. С. Сковороди. На думку вітчизняного історика туризму С. І. Лимана, «саме Г. С. Сковорода найяскравіше за інших відбив у своїй творчості дійсність XVIII ст., яку вивчав і осмислював під час своїх подорожей..., обстоював ідеї особистої та суспільної свободи і був видатним представником європейського Просвітництва» [0, с. 176–177]. Г. С. Сковорода 25 років свого життя подорожував Україною та багатьма країнами Європи. Пам'ять про нього закріплена в книгах, музеях, пам'ятниках, назвах університетів, вулиць, топонімів, тощо. Сакральний потенціал особистості Г. С. Сковороди реалізується в туризмі при зверненні до нього, Іншого.

Зустрічі людини-туриста з Іншим передують низка станів сподівань, очікувань, фантазій, передбачень перед входженням, переходом в топохрон дестинації. Опису подібного, на наш погляд, стану приділив увагу філософ-екзистенціаліст Г. Марсель, який відмітив: «ніщо, на перший погляд, не може здатися більш ірраціональним, аніж поєднати існування якогось стабільного земного порядку з позицією свідомості, що кваліфікується як мандрівна, тобто з фундаментальною ситуацією подорожнього». І далі Г. Марсель запитує: «Але про які мандри, про яку подорож тут ідеться?» [0, с. 10–11]. На наш погляд, виходячи з заявленої теми дослідження, мова іде про духовно-усвідомлену

сумісно-розділену подорож особистостей у топохроні туристичної дестинації. У процесі зустрічі людини-туриста з Іншим особистості «виходять» назустріч одна одній і відбувається акт культурної взаємодії. Після зустрічі людина-турист переходить, виходить, повертається із дестинації в свій Дім, свій «стабільний земний порядок» Г. Марселя. Завдяки переходу в топохроні туристичної дестинації активуються цивілізаційні механізми онтологічної та історичної пам'яті. На наш погляд, благом переходу в туризмі є трансфер одухотвореного культурного досвіду. При цьому екзистенційним правом людини-туриста є вибір очікуваної ним і обумовленої вічністю дестинації (локації, пам'ятки) і пошук дороги до неї.

Дорога (як символ подорожі, мандрівки в туризмі) є одним із базових архетипів української культури, що зумовлено її позиціонуванням як одного із способів просторового пізнання дійсності, накопичення знань про навколишній світ. У художніх творах цей архетип завжди бінарно сполучений із мотивом подорожі. Архетипна субстанція дороги, сповнена енергетикою минулих століть, знайшла своє відображення у роботах Г. С. Сковороди.

У духовній літературі мандрівка уявляється як одночасна сакральна дорога по горизонталі (до святих місць) і дорога по вертикалі (до Бога) та фактично є своєрідним образом хреста. Дорога, власне, символізує просування до Істини. Вона починається і завершується в людині. Як зазначає А. Гуревич [0, с. 69], в ідеї руху є сенс виділяти дві стадії: одночасна реалізація просторового переміщення і зміни внутрішнього стану людини. Якщо просторове (матеріалізоване) переміщення ще можна фіксувати, то відслідковувати форму духовного руху-зростання набагато складніше.

Світосприйняття і його спотворення кожною людиною визначається внутрішнім станом душі людини, який залежить, з одного боку, від її природних даних з вродженою гріховністю від прабатьків, а з іншого – від суто індивідуальної гріховності, що набувається кожною людиною. Духовне життя і духовний

досвід переважає наш розум і здоровий глузд. Якщо ми хочемо, щоб наше духовне життя розвивалось, необхідно докладати щось більше, ніж просто людські зусилля. Духовне бачення обмежене межами нашого розуміння. Мудрість наділяє людину щирістю і цілеспрямованістю, збагачує розумінням, підвищує її відповідальність за духовну якість життя. Вона дозволяє усвідомити корінь людських проблем і покращити атмосферу духовного життя, дає основні ключі до розуміння багатоскладної реальності людини і світу. Це безпосередньо стосується Г. С. Сковороди, який все життя шукав дорогу до щастя. Він один з перших у світі розробив нову філософську концепцію людини, у центрі якої була категорія щастя. Тобто, ступінь задоволення життям пов'язано із ступенем діяльності людини відповідно до її Божественного призначення. Чи не його світоглядом користувалась ООН, коли із 2006 р. почала оприлюднювати щорічний Міжнародний індекс щастя? Він також був апологетом мандрівок до себе і в собі, прихильником душевної рівноваги і спокою. Пізнання самого себе за Сковородою є головним у житті людини. І, в той же час, Г. С. Сковорода зовсім не схожий на людину, яка пізнає світ, не виходячи з оселі.

Дорога у духовному просторі відображає доцентровий рух. У центрі знаходиться Єрусалим, з епіцентром, що являє собою Гроб Господній. Все, що знаходиться на периферії, не варте уваги мандрівника, бо воно позбавляє того душевного спокою, що є в центрі. Існує певний стереотип, що мандри до святих місць звільняють від гріха та очищають душу того, хто долає цей шлях. Разом з тим, на думку Г. С. Сковороди, дотримання обрядової атрибутики мандрівки до Святої Землі ще не означає глибокого духовного проникнення благодаті в людське серце. Дійсно, виходячи зі змісту рис. 1, чим ближче люди до Бога (центра кола), тим ясніше вони відчують і люблять Його. І тим ближче вони в любові один до одного (відстань – «а» між точками на радіусах). І навпаки, чим люди далі від Бога, тим вони далі один від одного (відстань «б» між точками).

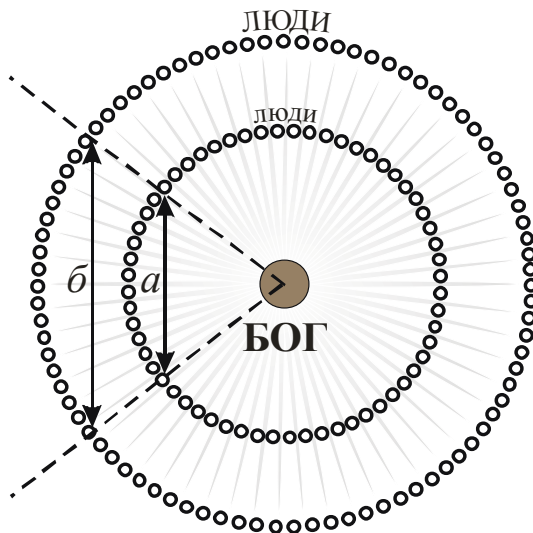

Рисунок 1 – Доцентровий рух людини у духовному просторі, складено за [0]

Багато мандрівників вважало, що поклонившись святим місцям, Гробу, очистивши душу, людина здобуває душевний спокій і духовне зростання припиняється, але насправді це не так. Завершено лише подолання географічного простору, подолання духовного – тільки починається. Як зазначає П. Білоус, «у результаті дорога паломника переростає в образ долі – життєвої дороги» [0, с. 147]. Але географічні пересування не завжди співпадають з прагненням душі до сакрального.

У сучасному суспільстві прискореними темпами відбувається процес позбавлення людяності людини, перетворення людини в псевдолюдину – «людину несправжню», що нагадує людину лише за формою, але по суті людиною не являється. Настає новий етап еволюції, точніше – антропологічної контрреволюції, демонтажу людини, етап секуляризації. У визначенні секулярності можна виділити два підходи. Перший характеризується відділеністю Церкви від політичних структур, а релігія фактично стає приватною справою. Другий являє собою видалення

релігії з автономних суспільних сфер із сумісністю значної частини населення з вірою в Бога та ретельними релігійними практиками. Канадський філософ Ч. Тейлор пропонує розглядати секулярність і в третьому розумінні – як становище віри в суспільстві. На його думку, суспільства відрізняються становищем віри у нього (наприклад, християнське і мусульманське). Як наслідок, секуляризація у різних суспільствах проявляється по-різному. Крім того, серед членів суспільства багато невірних у яких життя власне зводиться до «серединного стану» [0, с. 16–17, 23].

Тобто, духовне тяжіння до трансцендентного ніколи не мирилось з тим, що земне благополуччя є єдиною метою людського життя. Фактично однією з форм сакралізації особистості мандрівного українського філософа-богослова є проведення мобільного семінару науково-пізнавальної прощі університетом «Києво-Могилянська академія» до смт. Чорнухи – батьківщини мислителя. Сюди ж відносяться проведення наукових конференцій, сходоворонівських читань тощо. Сучасне суспільство з одного боку, сакралізує (обожнює) неповторних особистостей (чи то мандрівний мислитель-філософ, спортсмен чи музикант), а з іншого – розширюється процес розлюднення суспільства, людини (деантропізація). Наявні суперечності, що мають місце, необхідно вирішувати, не руйнуючи традиційних основ різних соціально-економічних укладів життя.

На нашу думку, на сучасному етапі розвитку вітчизняних туристичних дестинацій відбувається своєрідна ринкова сакралізація таких особистостей, як Г. С. Сковорода, в якій виділяється два етапи. У класичному розумінні сакралізація – означає залучення до релігійного, надання Божественної благодаті, освячення. У даному випадку перший етап розвитку передбачає сакралізацію як увіковічення пам'яті творчих особистостей, що проявляється у топоніміці, назвах вулиць, парків, випуску монет, марок, листівок і т. д. Другий етап – це власне ринкова сакралізація, що фактично є комерціалізацією імені-бренду творчої особистості. Продаються квитки в музеї, надаються додаткові послуги, реалізується сувенірна продукція. Тим самим

підтверджується, що туризм – це вид економічної діяльності, що сприяє збереженню культурної спадщини і відтворенню історичної пам'яті народу. Вдалим прикладом ринкової сакралізації особистості С. Г. Сковороди є створення, на засадах партнерства, інноваційного продукту – міжрегіонального туристичного маршруту «Стежками мандрівного філософа», презентація якого відбулася 6 липня 2019 р. [0].

Таким чином, нами у процесі аналізу виділене існування феномену сакралізації особистості С. Г. Сковороди у топохроні DESTINACIЇ. Формуванню відносин ринкової сакралізації особистостей-пасіонаріїв-брендів сприяє застосування механізму партнерства у туризмі.

Інформаційні джерела. 1. Білоус П. Тяжіння Святої Землі: Українська паломницька проза : монографія / П. Білоус. – Київ : Академвидав, 2013. – 208 с. 2. Головчан А. І. Методика оцінки ефективності функціонування туристичних DESTINACIЇ в Україні / А. І. Головчан // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. – 2010. – № 4 (40). – С. 131–138. 3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Искусство, 1984. – 350 с. 4. Зорин А. И. Концептуальное дидактическое проектирование туристических DESTINACIЇ : учеб.-метод. пособие / А. И. Зорин. – Москва : Советский спорт, 2012. – 79 с. 5. Лиман С. І. Історія туризму : навч. посіб. (для студентів спеціальності «Туризм») / С. І. Лиман, А. Ю. Парфіненко, І. С. Посохов. – Суми : ПФ Видавництво «Університетська книга», 2018. – 372 с. 6. Корнійчук Т. В. Ейдос дороги в «Енеїді» І. Котляревського [Електронний ресурс] / Т. В. Корнійчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. – Серія : Філологічна. – 2015. – Вип. 12. – С. 162–166. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ioishn_2015_12_30. 7. Марсель Г. НОМО VIATOR / Марсель Г. – Київ : Видавничий дім «KM Academia», Університетське видавництво «Пульсари», 1999. – 320 с. 8. М. І. Туган-Барановський та Г. С. Сковорода: науково-пізнавальна проща до місць життя видатних українців : мат-ли мобільного семінару ф-ту економічних наук НаУКМА / упорядник Ю. М. Бажал. – Київ : Університетське видавництво «Пульсари», 2007. – 60 с. 9. Обухов В. Е. Истинность Православия. Научный метод сравнительного богословия и православной апологетики / В. Е. Обухов. – Киев : СОБИ, 2006. – 473 с. 10. Полтавщина туристична. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://poltava-tour.gov.ua>. 11. Тейлор Ч. Секулярна доба / пер. з англ. – Київ : Дух і Літера, 2013. – Кн. 1. – 664 с. 12. Medlik S. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality. S. Medlik. 3-d ed. Elsevier Science, 2003.

РОЗДІЛ II

ВИСТУПИ У ДИСКУСІЇ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ

---

*Г. П. Вислободська, к. е. н.,
Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького,
м. Львів
e-mail: vyslgal@i.ua*

РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІКИ ЩАСТЯ

Метою всіх зусиль будь-якої людини є здобуття щастя. Психологія робить особливий акцент на добробуті щодо вивчення щастя. Ця публікація є стислим оглядом щастя в сучасному українському суспільстві. За результатами попередніх досліджень ми можемо побачити, що туризм і щастя нерозривно пов'язані між собою.

Є підстави вважати, що у психології теж слід розглядати рівень щастя як основний показник розвитку особистості. Адже мета чи не кожної людини – бути насамперед щасливою, а не багатою чи знаменитою.

Звичайно, для кожної конкретної людини складові компоненти, які входять в поняття «щастя», вельми різноманітні, але особливо важливі позитивні соціальні зв'язки (сімейні, релігійні, культурні, національні, дружні, за інтересами). Вони роблять життя людини осмисленим і повноцінною.

Дослідження показали, що основними факторами суб'єктивного благополуччя є:

- життя в стабільному демократичному суспільстві, забезпеченому в матеріальному плані;
- люблячі друзі та родина;
- цікава робота, що дає гідний дохід;
- здоров'я та доступне лікування;
- наявність життєвих цілей, важливих з точки зору погляд на власну систему цінностей;

– філософія чи релігія, яка надає спрямування, мету та сенс життю.

Ще одним конкретною пропозицією по оцінці рівня щастя можна вважати Міжнародний індекс щастя (англ. Happy Planet Index). Він являє собою індекс, що відображає добробут людей і стан навколишнього середовища в різних країнах світу, який був запропонований аналітиками британського дослідницького центру New Economic Foundation в липні 2006 року.

При розрахунку міжнародного індексу щастя використовуються три показники:

- вплив людини на природу;
- тривалість життя;
- добробут людей (задоволеність життям).

Основна мета творців даного індексу полягає в ілюстрації того, що матеріальний прогрес і економічне зростання автоматично не викликають зростання задоволеності життям.

У таблиці 1 подано місце України, відповідно до інших країн-учасниць, у Світовому рейтингу щастя за період 2013–2018 рр.

Таблиця 1

Рік	Ранг у Індексі щастя	Індекс щастя	Кількість виїзних туристів, осіб	Внутрішні туристи, осіб
2013	87	5,057	2 519 390	702 615
2014	111	4,681	2 085 273	322 746
2015	123	4,324	1 647 390	357 027
2016	132	4,096	2 060 974	453 561
2017	138	4,103	2 289 854	476 967
2018	133	4,332	4 024 703	456 799

Дані табл. 1 та рис. 1 свідчать, що Україна з кожним роком погіршує свої позиції у Світовому рейтингу щастя. Також слід зазначити, що немає якоїсь чіткої залежності між індексом щастя для України та кількість в'їзних та виїзних туристів.

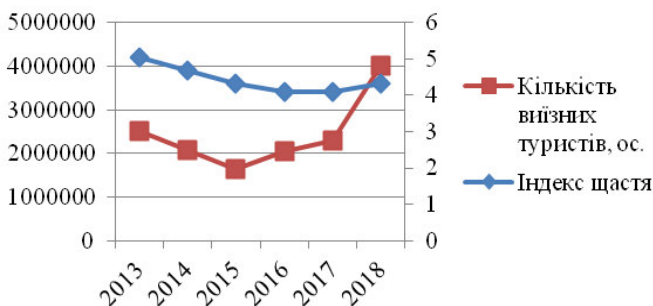

Рисунок 1 – Динаміка кількості виїзних туристів в Україні та індексу щастя*

Джерело: сформовано автором на основі даних Держкомстату України та <https://www.theglobaleconomy.com/Ukraine/happiness>.

Туристична галузь є однією з найдинамічніших та перспективніших галузей української, та мабуть і світової, економіки. Вона дозволяє з однієї сторони задовольняти економічні інтереси надавачів туристичних послуг, а з іншої надає моральне задоволення споживачам туристичного продукту – туристам.

Туризм є галуззю національної економіки, що має соціально-економічне значення та пов'язана з наданням туристичних послуг, задоволенням потреб споживачів туристичного ринку та є однією з галузей національної економіки [2].

У сучасному суспільстві туризм є однією з складових життя людей. Він не тільки допомагає відпочити, а й дає змогу культурно збагатитися та дізнатися багато нового та цікавого: відкриває перед туристами нові можливості для спілкування з представниками різних етносів та і культур, показує не лише культуру країни, а й дає можливості долучитися до її історії, традиції, звичаїв.

М. Мальська [3, с. 23] зазначає, що туризм є єдиною галуззю, що приносить задоволення від отриманих благ. Слово «туризм» у громадян асоціюється з приємним місцем, де вдалося побувати в минулому і яке хочеться відвідати у майбутньому; туризм – це вид рекреації, пов'язаний з виїздом за межі постійного місця проживання, активний відпочинок, під час якого відновлення

працездатності поєднується з оздоровчими, пізнавальними, спортивними і культурно-розважальними цілями.

Туризм – це діяльність, безпосередньо пов’язана з відпочинком, дозвіллям, спортом та спілкуванням з природним та культурним середовищем, що є незамінним фактором розвитку та самовдосконалення особистості, взаєморозуміння між людьми і народами [4, с. 43].

Відпустки здавна вважаються засобом для подорожуючих уникнути рутини свого буденного життя і шукати відпочинку, розслаблення та омолодження.

Окрім мети відпочинку та втечі від буденності, подорожі та туризм також вважаються перспективною можливістю для людей, які шукають більш високого рівня задоволеності життям та прагнуть оздоровитися як фізично, так і психологічно.

Проаналізувавши ряд досліджень науковців щодо впливу туризму та подорожей на якість життя ми побачили, що із розвитком економіки люди заробляють більше і водночас отримують більше вільного часу, туризм став явищем модним та розповсюдженим.

Щодо основних мотиваційних аргументів на користь туризму, то такими є:

- ескапізм;
- фізичне та психічне розслаблення;
- проведення часу разом із родиною та друзями;
- бажання відвідати культурно-історичні пам’ятки;
- прагнення відкрити для себе щось нове;
- бажання до пригод та отримання «гострих» відчуттів

тощо.

Всі ці мотиви можуть бути класифіковані у дві категорії. Перші більше стосуються ескапізму та гедонізму, другі – пов’язані здебільшого з пригодами та саморозвитком.

Є дві пов’язані теоретичні основи, які можуть точно пояснити ці два типи мотивацій, теорія проходження та теорія стилю навчання Колба.

1) Обряди проходження. Нельсон Грабурн говорить, що туризм є священним, з точки зору антропології туризму. Він ставив туризм як ритуал, який може відокремити сакральне та світське. Подорожуючи, люди можуть тимчасово втекти з світський світ. У певному сенсі це свого роду ескапізм.

2) Теорія стилю навчання Колба. Зазвичай це представлений чотирма етапами циклу навчання: конкретний досвід, рефлексивне спостереження, абстрактна концептуалізація та активне експериментування. Люди можуть збільшити свої знання та розширити свій горизонт через подорожі. Люди також можуть скористатися враженнями або навичками, здобутими під час відпустки. Це пов'язано з мотивацією саморозвитку.

Дослідники вирізняють два види добробуту та два типи туристичної мотивації. Перший тип (заснований на SWB) є поглядом на гарне життя, другий – базується на погляді PWB. Тому існує два види підходу до розуміння туристичного щастя [1]. Незалежно від того, що мотивує людей подорожувати, кінцевою метою є досягнення щастя. Останні дослідження показали, що туризм може збільшити щастя людей. Було багато факторів, пов'язаних з туризмом проаналізовано для підвищення рівня добробуту. Але за словами Любомирського, Шелдона і Шкаде, приблизно 50 % щастя людини визначається спадковістю, 10 % визначається обставин, і на 40 % впливає навмисна діяльність. Ця теорія дає можливість індивіду збільшуватися щастя через туристичну діяльність, хоча лише 40 % щастя може контролювати.

Наскільки туризм сприяє щастю людей? Рівень ураження гедонів триває лише протягом 2 тижнів. Довгостроковий ефект відпустки на загальне щастя та гедонічний рівень ефекту практично не існує. Також дослідники зазначають, що вплив туризму на щастя людей здебільшого короткочасний; такого роду щастя не пов'язане з частотою та тривалістю туризму. Однак, можливо, такі види щастя можуть сприяти довготривалому задоволенню, якщо вони повторюються часто достатньо [5]. Передчуття подорожей та пережиті спогади можуть продовжити позитивний ефект отриманий від подорожі.

Існує кілька теорій, які використовуються для пояснення взаємозв'язку між досвідом дозвілля та щастям. Сіргі каже, що до них належать теорія фізіології та генетики, теорія соціальної мотивації, ефективність, теорія мотивації, теорія внутрішньої мотивації та потоку, теорія діяльності та теорія переливу знизу вгору.

Гедонізм – головна функція туризму. Завдяки різноманітній туристичній діяльності люди можуть досягти фізичного і розумового розслаблення. Вони можуть позитивно впливати на людей, а також відіграють важливу роль в поліпшенні індивідуального щастя.

Хоча на індивідуальне благополуччя впливає генетичне, іншими словами, індивідуальне щастя.

Як уже згадувалося раніше, туристичні подорожі включають проведення часу разом із родиною та друзями, зустрічі нових людей тощо. Згідно з ієрархією теорії потреб Маслоу, туризм може задовольнити соціальні потреби людей, такі як ідентичність, почуття приналежності та поваги з боку інших.

Аргель стверджував, що задоволення від дозвілля сприяє щастю завдяки задоволенню потреби в ефективності.

Внутрішня мотивація стосується мотивації, яка надходить зсередини індивіда, а не з будь-якої зовнішньої сторони. Особи беруть участь у різноманітних туристичних заходах здебільшого заради себе. Потік – це психічний стан, при якому людина, що виконує діяльність, повністю занурена у відчуття наповненої енергією уваги залучення та задоволення від процесу діяльності. Дослідження показало, що потік справді сприяє задоволенню життям через задоволення від проведення дозвілля.

Є багато туристичних заходів, включаючи деякі захоплюючі. Такі як рафтинг на білій воді, дайвінг, гонки, стрибки з банджі та ін. Беручи участь у цих заходах, люди можуть отримати особливий досвід.

Різнманітні потреби задовольняються через туристичну діяльність. Участь у туристичній діяльності сприяє почуття добробуту.

З подальшим розвитком позитивної психології, дослідження SWB та PWB з'явилися в тренді інтеграції. Як отримати справжнє щастя – це завдання, з яким не можуть впоратися дослідники протягом багатьох років. З часом зі зростанням та розвитком туристичної галузі все більше уваги приділяється впливу туризму на людину. Досліджуючи взаємозв'язок між туризмом і щастям, ми можемо виявити, що туризм і щастя пов'язані. Але деякі дослідження припускають, що ефект для сприяння щастя в основному короткочасний. Але з постійним розвитком туристичної галузі, туризм матиме все більший вплив на індивіда. Це вимагає від нас подальших досліджень конотації та позначення туризму. У поєднанні з подальшим вивчення щастя, з'являться нові результати досліджень.

Інформаційні джерела. 1. Filep, S. (2012). Positive psychology and tourism. In M. Uysal, R. Perdue and M.J. Sirgay (Eds.) Handbook of Tourism and Quality of Life research. – London : Springer. – Pp. 31–50. 2. Габа М. І. Соціально-економічне значення розвитку туризму в Україні. Інтелект XXI. – 2013. – № ½. – С. 153–160. 3. Мальська М. П. Туристичний бізнес: теорія та практика : навч. посіб. / М. П. Мальська, В. В. Худо. – Київ : Центр учбової л-ри, 2007. – 424 с. 4. Модель розвитку галузей економіки України : монографія / за ред. С. О. Гуткевич. – Київ : НУТУ «КПІ», 2011. – 472 с. 5. Puczkó L. & Smith M. (2012). An analysis of tourism QOL domains from the demand side. In M. Uysal, R. R. Perdue & J. M. Sirgy (Eds.). The handbook of tourism and quality of life research. Dordrecht: Springer. – Pp. 263–278.

Н. М. Войтович, к. і. н., доцент
*Львівський національний університет ветеринарної
медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів*
wojtovych@ukr.net

ЖЕБРАЦТВО ЯК СПОСІБ ЖИТТЯ ТА ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ У ДЕМОНОЛОГІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

На основі авторських польових етнографічних матеріалів розглянуто питання неоднозначного ставлення традиційного українського суспільства до маргінальної категорії жебрацтва. Висвітлена роль прохачів у сімейній та поховальній обрядовості. Показано місце жебраків у системі демонологічних уявлень.

Проблема існування різних категорій людей, які виділялися з-поміж інших девіантною поведінкою та не вписувалися у соціальні рамки людського буття, залишатиметься актуальною, мабуть, завжди. Звертання до цієї проблеми не втратило своєї ваги до цих пір. Власне наявність різних маргінальних груп є свідченням матеріальної та й моральної нестабільності того чи іншого суспільства. Хоча в епоху середньовіччя жебрацтво було необхідною нормою, яка, наче лакмусовий папірець, визначала рівень людської доброти та милосердя. У цьому контексті викликає інтерес аналіз причин цього явища, типологія жебраків, пропозиції щодо обмеження або подолання даної патології.

Проблему жебрацтва на межі століть порушувала досить значна кількість осіб, серед яких публіцисти, етнографи, історики. Так, загальних аспектів теми торкалися Д. Дриль у книзі «Бродяжество и нищенство и меры борьбы с ними», етнограф С. Максимов у праці «Бродячая Русь». Та більшість з дослідників аналізували причини, які примушували людей просити милостиню, розробляли класифікації жебраків, вивчали особливості побуту, пропонували засоби боротьби з цим явищем.

Мета ж нашої статті – висвітлити роль прохачів в обрядах та ритуалах, а також показати їх місце у демонологічній ієрархії. Адже не випадково на актуальність розгортання студій цієї верстви суспільства вказувала ще в першій половині ХХ ст. українська дослідниця К. Грушевська, вважаючи жебраків речниками потойбічних сил, «маною» громади.

Історик І. Призов, автор праці «Нищие на святой Руси. Материалы общественного и народного быта в России» намагався дати визначення жебрацтва: «Жебраками на святій Русі називається верства людей, які нічого не роблять і промишляють збиранням подаянь Христа ради» (тому жебраків ще називали христорадниками). І. Призов зазначав, що жебрацтво – це продукт середньовіччя, вказував на суперечливий характер милостині, оскільки в її основі лежало не людинолюбство та співчуття до стражденного, а бажання врятувати власну душу: «Якщо б не було жебраків, благочестива людина не могла б потішити своєї совісті: подати прохачу означало прокласти собі

шлях до прощення від Бога». Недаремно на Русі казали, що «до раю входять святою милостиною». Зазначений автор також вказував на негативний бік милостині: «Ми знаємо, що будь-яка допомога жебракам, якщо вона не має соціального братського характеру, тільки плодить жебраків і з жебраками принижує все суспільство, виробляє найбільш потворні явища в житті».

Ще в середні віки, тобто тоді, коли виникло дане явище, народна свідомість розрізняла декілька видів маргіналів-прохачів: каліки, діти народжені із зовнішніми вадами, сліпці, старці, бідні, погорільці, п'яниці. До найвищого розряду, так би мовити, належали саме сліпці чи каліки, які ходили по світі для проповідування мудрості, а тому наділялися божественним походженням.

Саме жебраки-каліки найчастіше ставали об'єктом скрупульозного вивчення. Дослідники привертають увагу до такого явища, як діти-жебраки, їх експлуатації дорослими, втягування до цієї професії, навмисне калічення. Іноді навмисно калічили навіть власних дітей. Автори згадують про функціонування у середині ХІХ ст. двох «жебрацьких цехів» на Поділлі, де майстри виколювали дітям очі, ламали руки й ноги. У деяких селах існували так звані «жебрацькі гнізда», тобто поселення, населення яких переважно займалося жебракуванням.

В українській демонологічній традиції саме ці категорії жебраків прирівнювалися до типових представників демонологічної системи. Адже мовчазність та сліпота безпосередньо пов'язувала їх зі світом мертвих.

У давнину будь-яка людина, народжена сліпою, німою, калікою переходила під безпосередню опіку богів, тобто ставала «убогою». Але з часом народ почав трактувати каліцтво та потворність як ознаку присутності демонічних сил, тому й саме слово «убогий» перенесено на позначення диявола.

В українському традиційному суспільстві категорію людей на маргінесі зазвичай поповнювали жебраки (старці, діди) – найчастіше немічні люди, а також сироти, діти-знайди, бідні вдови. Ставали жебраками і ті, що змарнували господарство, пропили його, або потерпіли від голоду, різних стихійних лих,

життєвих колізій – каліцтва, втрати годувальника тощо. Таких соціальних девіацій українська сільська громада намагалася всілякими методами, пересторогами, табу й магічними приписами не допустити. В карпатських селах, зокрема, вважали навіть, що вагітним не можна ні в чому відмовляти, щоб майбутня дитина нічого не просила, тобто не стала жебрачкою. Позаяк дане явище було досить поширеним.

Проте ставлення суспільства до жебракування, як свідчать українські етнографічні матеріали, не було однозначним. З одного боку, це сприймалося негативно, вороже та викликало підозру. З іншого – убогим допомагали, а безрідним та одиноким притулок надавала громада, потерпілим від стихійних лих опікувалась церква.

У демонологічній традиції прохачів вважали посередниками між двома світами, носіями таємничих надзнань, які можуть допомогти простій людині у її боротьбі з представниками міфологічного світу.

Хоч би як господарю оселі було скрутно, прохачів приймали без вагань, бо вважали: «Хто бідного видів і давав йому, то в лютий день його Господь визволит, бо жебраки – колеги Господа». Їх обдаровували на великі свята, запрошували за спільний стіл, сподіваючись на винагороду за це як за життя, так і по смерті.

Цікаво, що у пізніх ініціаціях ряду слов'янських народів зберігся звичай номінувати об'єднання жебраків «вовками». Та й зрештою згадаймо про жебрацтво колядників. Білоруси, до речі, колядників називають «волочобниками» (від слова «волочитися»). Крізь призму останнього терміну стереотипно українці сприймають спосіб життя ромів-циган, яких по-суті, вважають жебраками і яких через те наділяють надприродними езотеричними здібностями: «У цигана три душі: одна у руці, друга у нозі, третя поперед его біжить».

Спородично випадковий гість, прохач сприймається як носій долі, що здатний впливати на всі сфери людського життя, навіть більше – потойбічного («Хто дуже скупий – не дасть прошакам, то на тім світі нічого не має, стіл пустий стоить. І ходит опів-

ночі, йойкає коло хати. То треба навіть бродячим псам через вікно кинути хліба»).

Давні слов'яни вірили, що гість, якого не прийняли за всіма етикетними правилами, може спричинити відповідні збитки господарству та «забрати» за собою худобу. Тому господар намагався завжди якнайкраще прийняти такого гостя, сподіваючись шляхом символічного договору з вищими силами, уособленням яких є жебрак, забезпечити своє майбутнє.

Магічна допомога жебраків проявлялася у різних сферах людського життя. Зокрема, помічною українці вважали палицю, вкрадену в жебрака, бо нею можна розігнати бурю; під час вагітності, якщо жінка не має апетиту, беруть у жебраків 40 кусків хліба, які вона має з'їсти. У деяких випадках саме старці-прохачі могли допомогти селянам, коли відьма відбирала молоко в їхніх корів. Помітною є магічно-символічна роль жебрака в різдвяній обрядовості, поминальних ритуалах. В Українських Карпатах колись багаті господарі робили після похорону спеціальну гостину для жебраків та бідних – «комашню». У західних слов'ян, зокрема чехів, побутував такий звичай: усі, хто проводжав тіло померлого, після похорону купалися в парній купелі (у так званій задушній лазні); купання в такій лазні оплачували також для жебраків.

На теренах Полісся існували аналогічні вірування. Особливо високо цінували тут поминки, на які раптово прийшов звичайний перехожий, тобто чужий. Дослідники годування чужого, бідного вважають ритуальною дією, що означає символічний обмін: віддаси чужому на «цьому» світі, віддасться своєму – на «тому».

Отже, в українській демонологічній традиції жебрака можна вважати своєрідним медіатором – посередником між двома світами, який забезпечує «спілкування» живих людей з померлими предками, вищими силами. У народній уяві жебраків прирівнювали до так званих «непрóстих», які могли різноманітними ритуально-магічними діями, молитвами-зашіптуваннями вилікувати від хвороб, злих очей, дітей – від переляку, забезпечити добробут тим господарям, які добре їх прийняли, нагодували чи обдарували.

Інформаційні джерела. 1. Агапкина Т. А. Гость / Т. А. Агапкина, Л. Г. Невская // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах ; под общей ред. Н. И. Толстого. – Москва : Международные отношения, 1995. – Т. 1 : А–Г. – С. 531–533. 2. Артюх Л. Поминальні страви на Поліссі (народний етикет) / Лідія Артюх // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 313–318. 3. Балущок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян / Володимир Балущок. – Львів ; Нью-Йорк : В-во М. П. Коць, 1998. – 216 с. 4. Білінський П. О уживанню парних купелів у народів славянських. Причинок до історії культури / Петро Білінський. – Тернопіль, 1896. – 47 с. 5. Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов / Н. Н. Велецкая. – Москва : Наука, 1978. – 239 с. 6. Грушевська К. Прохальні обходи: кілька завважень з приводу новішої літератури / Катерина Грушевська. – Київ, 1927. – 12 с. 7. Курочкін О. В. Жебрак як традиційна фігура етнокультурного ландшафту (до проблеми вивчення маргінальних груп) / О. В. Курочкін // Берегиня. – 2005. – № 1. – С. 73–84. 8. Прыжов И. Нищие на святой Руси. Материалы для истории общественного и народного быта в России / И. Прыжов. – Москва, 1862. – 139 с. 9. Срезневский И. Русь Угорская. Отрывок из опыта географии русского языка / Измаил Срезневский. – [Б. м.], 1852. – 28 с. 10. Стремецька В. О. Дослідження феномену жебрацтва в публіцистичній літературі / Стремецька В. О. // Наукові праці. – Миколаїв, 2004. – Т. 37. – Вип. 24. – С. 89–94. 11. Цивьян Т. В. Категория видимого / невидимого: балканские маргиналии / Т. В. Цивьян // Bal-canica : Лингвистические исследования. – Москва : Наука, 1979. – С. 201–207. 12. Moszyński K. Kultura ludowa słowian / Kazimierz Moszyński. – Kraków, 1934. – Cz. 2 : Kultura duchowa. – 725 s.

І. М. Звягольська, к. б. н., доцент
Українська медична стоматологічна
академія, м. Полтава
zviaholska.iryyna@gmail.com

МЕДИКО-МІКРОБІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПОДОРОЖУЮЧОЇ ЛЮДИНИ

Глобалізація світового суспільства за останні десятиліття набула нових масштабів, і, поряд з безсумнівно позитивними здобутками, спричинила зростання рівня ймовірності негативного впливу на організм людини різноманітних за своїм походженням факторів навколишнього середовища. І як наслідок – підвищився ступінь ризику порушень регуляторно-адаптаційних

механізмів організму людини аж до їх зриву та виникнення захворювань різного генезу. В зв'язку з цим для нашого суспільства набуло актуальності питання про збереження та відновлення загально світового, загально популяційного та індивідуального здоров'я як найважливішої цінності людської спільноти. Свідченням цьому є створення цільових програм, проектів та інших значимих документів організаціями світового рівня (ВООЗ, ООН та інш.) щодо проведення політики підтримки дій держав та суспільства в інтересах здоров'я, благополуччя, здорового способу життя населення планети [1]. Тож, в умовах підвищеного впливу професійно-виробничих компонент у поєднанні зі стресовими та нервово-психологічними навантаженнями суттєво зросла роль у сучасному світі рекреаційно-споживчої та дозвілєво-культурної діяльності людей, найбільш привабливим різновидом якої став туризм [2]. В цьому контексті туризм можна розглядати як один із сучасних превентивних заходів щодо підтримання та відновлення соціально-біологічного гомеостазу організму, т. б. відновлення і зміцнення здоров'я, подовження можливості вести здоровий спосіб життя, що сприятиме збереженню та подовженню життя. Туризм за сучасними науковими дослідженнями досяг у своєму розвитку четвертого етапу, набув форми природно-соціального буття та життєдіяльності людини, яка подорожує [3, 4], і охоплює різноманітні змінні параметри та відношення, що виникають всередині туристського процесу, подорожі, починаючи з підготовчих заходів, прямий й зворотній шлях щодо місця призначення – прибування, саме перебування в певній дестинації і відбуття, відновлення після повернення в місце постійного проживання. На сьогодні реально існує ієрархічно структурована гнучка система туристсько-рекреаційних просторів (від глобальних до локальних), в результаті чого будь-яка людина у відповідності зі своєю філософією подорожі має змогу побувати практично у всіх куточках світу різної відстані в горизонтальному чи вертикальному напрямі, опинившись таким чином в тій або іншій складовій біосфери Землі, в різному просторі практичної і духовної сфери діяльності людства.

В новій соціально- екологічній системі окремі індивіди або цілі групи подорожуючих людей вступають у взаємодію з певними комбінаціями клімато-географічних, аліментарних, біотичних та антропогенних факторів, які є відмінними від «своїх» динамічно взаємопов'язаних чинників в постійних умовах проживання цих суб'єктів. Внаслідок такої взаємодії відбувається активація адаптаційних механізмів подорожуючої людини різного рівня їх структуризації та спрацювання регуляторно-захисних компонент у часі в залежності від вагомості наявних в цій системі впливових агентів. Завдяки пластичності еволюційно сформованих і генетично закріплених фізіологічних пристосувальних реакцій організму та новітнім здобуткам технічної діяльності суспільства щодо комфортних умов праці і відпочинку людини, подорожуючі достатньо швидко адаптуються до змінених факторів, їх нових варіантних поєднань. Проте, вагомим і незаперечним фактором впливу на адаптаційно-регуляторні системи кожного індивіду, який під час подорожі опинився в новій для нього соціально-екологічній системі, серед впливових біотичних та абіотичних факторів залишається мікробний чинник (мікроорганізми).

Всі мікроорганізми є убіквітарними (всюдисущими) і такими, що заселяють будь-які біотопи навколишнього середовища (біотичні та абіотичні його об'єкти), утворюючи в них угруповання – мікробіоценози. Мікроугруповання різняться своїм кількісним та якісним складом, а також характером взаємовідносин мікроорганізмів між собою, а також з об'єктами живої й неживої природи. За останнім – вони можуть бути сапрофітами, патогенними (хвороботворними) та умовно-патогенними. Світ мікроорганізмів чисельний і надзвичайно різноманітний. Основними представниками світу мікробів є: найпростіші, гриби, актиноміцети, нокардії, бактерії, спірохети, мікоплазми, хламідії, рикетсії (клітинні форми організації живої матерії); віруси, віроїди, пріони (неклітинні форми організації живої матерії) [5]. Біологічні властивості, фізіологію, генетику патогенних та умовно-патогенних мікроорганізмів вивчає медична мікробіологія, що в практичному плані дає змогу встановити екологічні

взаємовідносини між світом мікробів і людиною, встановити етіологію і патогенез інфекційних хвороб, спричинених мікробами, застосувати методи лабораторної діагностики, специфічної профілактики і лікування інфекційної патології. За допомогою розроблених в сфері медичної мікробіології мікробіологічних методів можливе проведення епідеміологічних та санітарно-гігієнічних спостережень.

Перебуваючи в ґрунті, воді закритих та відкритих водойм (прісних та солоних), вільному повітрі, в повітрі й на атрибутах промислових, сільськогосподарських та житлових приміщень, в повітрі й атрибутах транспортних засобів, спортивно-розважальних закладів, в/на харчових продуктах патогенні та умовно-патогенні мікроби впливають на санітарне благополуччя того середовища, де постійно чи тимчасово перебуває людина, на стан її здоров'я. Значну питому вагу серед мікроорганізмів, що виявляються в навколишньому середовищі, становлять ті, які потрапляють в ґрунт, воду, повітря із різних біологічних матеріалів та продуктів життєдіяльності людей (слина, харкотиння, слиз, блювотні маси, сеча, фекалії та ін.). З одного боку – це мікроорганізми, які є складовими автохтонної та алохтонної нормо флори людського організму і є непатогенними або умовно-патогенними, а з іншого боку – це патогенні мікроорганізми – чинники інфекційної патології людини. Тому, ґрунт, вода, повітря, дикі та свійські тварини, контаміновані харчові продукти є резервуаром і/або фактором передачі чисельних патогенів – збудників бактеріальних, вірусних, грибкових, протозойних та інших інфекційних захворювань.

У зв'язку з цим великого значення набувають питання біобезпеки і захисту всіх, хто вирушає у подорож, мандрівку із сподіванням на відновлення свого фізичного і духовного потенціалу.

Біобезпека (за результатами співпраці наукової спільноти світу, що відображені в основних документах ВООЗ та міжнародних організацій з питань біобезпеки і біозахисту) – це дієва багатоскладова система попередження масштабних збитків для живих структур різного рівня їх упорядкування, спрямована, перш за все, на збереження і відновлення здоров'я людини, можли-

вості підтримання здорового способу життя. Актуальність питання біологічної безпеки у сучасних умовах розвитку туризму набирає все більшого значення, так як, завдяки, наявному сучасному швидкісному транспорту за короткий проміжок часу подорожуючі мають змогу перетинати годинні пояси, швидкоплинно змінювати клімато-географічні умови свого існування, де одним із основних джерел біонебезпеки для подорожуючих є патогенні мікроорганізми. В останні десять років в світі ідентифіковано понад 600 видів патогенних мікроорганізмів різного походження, які є збудниками інфекційних хвороб продуктивних тварин і птиці, і більше 1 400 видів – патогенів людини. 60–90 % із них викликають інфекційні захворювання людини і тварин в природних умовах [6].

Різноманітність природних ландшафтів та біоценозів певних екосистем на території України та інших країн світу створює умови для довготривалого існування так званих природно-вогнищевих (осередкованих) інфекцій. Можливість багаторічного підтримування (десятки, сотні років) такої форми епідемічного процесу зумовлене наявністю переносників збудників захворювань, найчастіше якими є кровосисні членистоногі (комахи, кліщі), в організмі яких збудник може зберігатись тривалий час, іноді пожиттєво, і навіть трансваріально передаватись потомству. Такі природні осередки, наприклад, туляремії, вірусних енцефалітів, деяких рикетсіозів, конвенційних захворювань (чума, жовта лихоманка), певних форм лейшманіозів, при яких переносниками є різні види іксодових, гамазових, червонотілкових кліщів, комарів, москітів та інших членистоногих-кровосисів, є у багатьох країнах світу. В іншому випадку, природні осередки підтримуються при передачі збудників за допомогою прямого або опосередкованого контакту інфекційнохворих і здорових тварин при їх суспільному проживанні, харчуванні, інших природних потребах (наприклад, осередки лептоспірозу, Ку-лихоманки та інш.). Людина, яка включається в епідемічний ланцюг під час перебування в природних вогнищах інфекції, як сприйнятливий макроорганізм, може заразитись або через укуси кровосисних переносників, або шляхом прямого чи непрямого

контакту з інфікованою твариною. Особливо велика небезпека зараження наявна в постійно діючих природних (ендемичних) осередках для вперше прибулих осіб, зокрема туристів, мандрівників, так як люди, які в них постійно проживають, мають достатню імунну стійкість до ендемічних збудників, деякі з них нерідко переносять ці інфекційні захворювання у ранньому дитинстві і набувають напруженого постінфекційного імунітету.

Досить високу біонебезпеку для будь-якої категорії населення становлять представники іншої еколого-географічної групи – тварини і птахи, яких розводять або утримують на сільськогосподарських фермах, господарствах, домашніх господарствах (велика і мала рогата худоба, пушні звірі, кури, індики, гуси та ін.) та синантропні тварини (переважно гризуни – миші, пацюки). Наймовірніше зазнати ризику інфікування патогенами (збудники бактеріальних, хламідійних, вірусних захворювань) мають особи обраної профільної подорожі та мандрівники за умов відвідування, харчування і ночівлі у визначених за маршрутом комплексах, де можлива наявність інфікованих тварин і птахів, а також виникнення окремих випадків їх захворювання або навіть спалахів епізоотій.

Значний біоризик для подорожуючих становлять сапронозні інфекції, при яких природним резервуаром збудників є субстрати зовнішнього середовища (переважно ґрунт, вода). Так, легіонели автономно існують в природних водоймах, клостридії і гриби-збудники глибоких мікозів – в ґрунті. Деякі сапронози можуть паразитувати в організмі тварин, і тоді зараження людини можливе як від ґрунту, води, рослинних решток, так і від тварин чи харчових продуктів тваринного походження (ботулізм, холера, клостридіальні інфекції).

Велику небезпеку для людства загалом, і для подорожуючих, зокрема, становлять емерджентні хвороби, захворюваність на які з середини минулого століття почала невинно зростати: ВІЛ, легіонельоз, кліщовий борреліоз, «атипова пневмонія», геморагічні лихоманки Ласса, Марбург, Ебола, пріонні хвороби – діагностовані вперше і які суттєво впливають на людей; сальмонельоз, лістеріоз, ієрсеніоз, ешерихіози, кампілобактеріо-

зи, тощо – вже старі відомі інфекційні хвороби, які були контрольовані, але знову неочікувано отримують розповсюдження або проявляються в нових змінених формах епідемічного стереотипу [7]. Так, ті туристи, маршрути подорожі яких перетинають територію країн Східної, Західної та Південної Африки (ЮАР, Кенія, Зімбабве, Заір, Судан) наражаються на небезпеку захворіти або на Марбурзьку лихоманку (летальність 30–50 %), або на лихоманку Ебола (летальність до 90 %).

У подорожуючих у разі ефекту «неспрацювання» адаптаційно-регуляторних механізмів, зниженні імунореактивності, можливій нераціональній антибіотикотерапії досить ймовірні опортуністичні інфекції, спричинені умовно-патогенними мікроорганізмами екзо- чи ендогенного походження. Таких мікроорганізмів налічують понад сотню, і вони зустрічаються серед бактерій, грибів, найпростіших і вірусів.

В сформованих туристичних групах певну небезпеку становлять люди, які виділяють патогенних мікроорганізмів за причини перебування на стадії інкубаційного або продромального періодів інфекційної хвороби, здорового мікробоносійства, при загостренні хронічних інфекцій і т. д. Інкубаційний період за конкретних інфекційних захворювань має різну тривалість – від кількох годин до кількох днів, місяців. У інфікованої людини в залежності від походження збудника ознаки хвороби можуть проявитись як під час подорожі, так і після повернення з неї. Наслідки двонаправлені: або небезпека захворіти членам тимчасового колективу ще під час подорожі, або завезення збудника хвороби до нової території іншої країни. Приклади цьому чисельні. Так, в Україні за останні роки зареєстровані випадки малярії, лістеріозу, орнітозу, поліомієліту після повернення на батьківщину туристів, мандрівників, відряджених із країн Африки, Далекого і Близького Сходу.

Прояв і перебіг інфекційного захворювання визначаються масивністю дози обсіменіння, інфікуючою дозою та вірулентністю збудника. Такий вплив інфекційного агента можна розглядати як дію на організм людини подразника високої інтенсивності, що викликає напруження його адаптаційних можливос-

тей, і як наслідок – неадекватність відповідної захисної реакції організму на такий стрес-фактор, розвиток загального адаптаційного синдрому [8], а за конкретної ситуації – розвиток інфекційного захворювання різного ступеню важкості.

Важливу роль у формуванні ефекту адаптації відіграє імунітет, який є функцією імунної системи. Дія імунної системи характеризується своєю багатовекторністю, економічністю та ефективністю в кожному конкретний момент існування біологічного індивідууму в певних умовах оточуючого середовища, і при взаємодії з нервовою та ендокринною системами визначає адаптаційний потенціал людини [9]. Функціональний стан імунної системи, а отже її реактивність на будь-який чинник, визначається філогенетично сформованим комплексом специфічних та неспецифічних показників, що характеризують роботу як окремих ланок, так і системи в цілому. Сукупність цих показників визначає імунний стан організму (імунну реактивність або імунний статус). Імунний статус організму за умов фізіологічної норми знаходиться в динамічній рівновазі, і при постійних адаптивних змінах є основою життєздатності організму, підтримання здоров'я людини в мінливих умовах навколишнього середовища.

Слід зазначити, що на інфекційний процес фактори довкілля чинять опосередковану дію, знижуючи чи підвищуючи сприйнятливість організму людини, або знижуючи чи підвищуючи інфікуючу дозу та вірулентність збудника, активують механізми зараження і відповідні до них шляхи передачі інфекції. Тому, для упередження можливих негативних наслідків взаємодії організму людини з представниками мікросвіту нової соціально-екосистеми вважаємо за доцільне донесення до відома подорожуючих, що провідну роль у захисних реакціях за змінених умов існування буде відігравати анатомо-фізіологічний стан їх імунної системи, який визначить рівень імунореактивності на той чи інший інфекційний та неінфекційний агент, а отже визначить рівень адаптованості кожного конкретного індивідуума та його фізіологічно-емоційний стан під час подорожі, мандрівки.

Таким чином, проблема мікробіологічних ризиків для подорожуючих в контексті зменшення ймовірності їх інфікування патогенами та умовними патогенами набирає все більшої актуальності для сфери туризму. Ефективне підвищення якості туристичного продукту досягається натеper все активнішим залученням спеціалістів медико-біологічного профілю. Кваліфіковані фахівці, керуючись національними програмами біобезпеки і біозахисту населення, національними правилами та нормами щодо контролю інфекційних захворювань з різними потенційними ризиками небезпеки, здатні проводити науковий моніторинг за антропонозними, зоонозними, зооантропонозними, сапронозними і зоосапронозними інфекціями, аналізувати і узагальнювати накопичений матеріал щодо інфекційної захворюваності населення, оцінювати динаміку епідемічного процесу різних груп інфекцій і надавати одержану інформацію до суб'єктів відповідного рівня в структурі туризму. Отримана інформація у визначеному об'ємі, що надана через мас-медіа, проспекти, рекомендації, дозволить потенційному туристу, мандрівнику ефективно і усвідомлено оцінити масштаби можливих біоризиків під час обраної подорожі та вжити необхідних контрзаходів (щеплення, визначення імунного профілю, прийом призначених лікарем фармацевтичних засобів, різнопланова консультативна та дієва допомога фахівців, тощо).

Окрім того, надійною перепорою щодо виникнення інфекційних захворювань, є інформованість людей, вже потенційно готових до подорожі, про епідемічну ситуацію того регіону, куди вони вирушать, про комплекс елементарних індивідуальних заходів по запобіганню інфікування їх організму, про санітарний стан природних об'єктів та об'єктів соціального призначення, харчовий асортимент та санітарну оцінку якості продуктів харчування у визначеному регіоні.

Сучасний науковий підхід до питання організації раціонального харчування має двомірну визначеність, ґрунтується на досягненнях медицини, біології, фізіології, біохімії, мікробіології, епідеміології, гігієни харчування і низки суміжних наук; розглядається та вирішується в загальному аспекті з наступною

екстраполяцією в певні сфери людської діяльності, в тому числі і сферу туристичної індустрії, де, окрім віку людини, її статі, фаху, особистої фізичної підготовки, зросту і маси тіла та інших показників стану здоров'я враховуються особливості національної кухні, годинникові пояси, клімато-географічні зони постійного та тимчасового проживання подорожуючих. Отже, подорожуючі люди для збереження своїх адаптаційних можливостей й підтримання вже обраного здорового способу життя повинні отримувати здорове харчування, що на практиці забезпечується дотриманням фізіологічних та гігієнічних основ харчування, а також дотриманням санітарних правил під час отримання, транспортування, зберігання та кулінарної обробки харчових продуктів. Це є необхідною умовою для запобігання їх забрудненню патогенними мікроорганізмами (бактеріями, вірусами, певними видами хламідій, рикетсій, найпростіших, грибів), яйцями гельмінтів та шкідливими хімічними домішками, які при недотриманні зазначених вимог можуть спричинити інфекційні захворювання, глистні інвазії, гострі харчові отруєння та хронічні інтоксикації, і як наслідок – патологічні зрушення фізіологічного стану людини різного ступеню важкості з наступним зривом її адаптаційно-компенсаторних реакцій під час перебування в обраному туристично-рекреаційному кластері.

Недоброякісні продукти можуть стати причиною різних захворювань аліментарного походження і, в першу чергу, гострих кишкових отруєнь. Серед подорожуючих здебільшого реєструються такі нозологічні форми як харчові токсикоінфекції і токсикози (мікробні інтоксикації) мікробної етіології, переважно спричинені бактеріями або їх токсинами, а також гострі кишкові інфекції. Бактеріями – чинниками визначених захворювань є: *Eschechia coli*, *Citrobacter freundii*, *Enterobacter claceae*, *Serratia marcescens*, *Proteus mirabilis*, *Pseudomonas aeruginosa*, *Campylobacter jejuni*, *Vibrio hemolyticus*, *Staphylococcus fureus*, *Enterococcus faecalis* та багато інших видів.. Частіше представники із зазначених таксономічних категорій бактерій викликають захворювання, які перебігають за типом харчової токсикоінфекції (зокрема, сальмонельози), рідше – токсикозів або мікробної

інтоксикації (зокрема,стафілококова, клостридіальна мікробна інтоксикація) та гострої кишкової інфекції (зокрема, ешерихіози, кампілобактеріози). Певні види бактерій можуть спричинювати напади холециститу, панкреатиту, провокувати паропрактит, перитоніт.

Зараження людей відбувається у результаті прийому контамінованих мікробами їжі, води, питних напоїв, в які останні потрапляють від людей – хворих та мікробоносіїв, рідше – від тварин. В харчових продуктах вказані бактерії здатні до розмноження в умовах кімнатної температури, а ієрсинії, псевдомонади і клебсієли – при температурі побутового холодильника. При розмноженні стафілококів і клостридій в харчових продуктах накопичується екзотоксин. Окрім аліментарного, можлива передача певних збудників контактно-побутовим і водним шляхами. Сприяють розповсюдженню і зберіганню патогенів в оточуючому середовищі механічні та специфічні переносники (представники моллюсків, членистоногих, гризунів, синантропних та свійських тварин); за певних обставин вони є головним джерелом патогенних мікроорганізмів.

Можливі мікотоксикози; в цьому випадку токсини продукують гриби родів *Aspegillus*, *Fusarium*, *Penicillium* та інш. Виникають частіше при споживанні рослинних продуктів (рис, пшениця, горіхи, арахіс, певні фрукти та овочі) у людей, які постійно або тимчасово перебувають в регіонах з помірним або тропічним і субтропічним кліматом (Африка, Південно-Східна Азія).

В країнах із розвинутим рибальством (прибережні райони морів та океанів) для місцевого населення та подорожуючих велику небезпеку складають токсикоінфекції, які спричинюються *Vibrio parahaemolyticus*. Захворювання виникає переважно в теплу пору року, проявляється у двох формах: холероподібній (частіше) і дизентеріє подібній (рідше).

Гострі кишкові інфекції можуть бути і вірусної етіології. До 90 % спалахів гострих гастроентеритів, які реєструються у різних країнах світу, спричинені певними штамами корона- і рота вірусами. Найбільш уразливими щодо цієї вірусної інфекції є діти.

Як ще одна нозологічна форма гострих кишкових захворювань зареєстрована діарея туристів (*diarrhea turista*). Захворювання спостерігається в разі прибуття в будь-яку нову для людини клімато-географічну зону, але частіше в країни Африки, Близького Сходу, Південної Азії. Вважають, що захворювання є поліетіологічним і, окрім, наявності інфекційного агента, має значення прийом незвичної їжі, питної води з іншим сольовим балансом, наявної незвичної мікрофлори у питній воді і харчових продуктах, яка дієво впливає на тлі кліматичного потрясіння.

І тільки детальний науково обґрунтований розгляд питань про харчування подорожуючих, етіологію та ймовірність виникнення кишкових інфекцій надасть фахівцями різного медичного профілю, які є співробітниками служб туристично-рекреаційного кластеру, змогу виявити і усунути причини інфікування продуктів харчування або вже готової їжі, обрати необхідний режим обробки і приготування м'ясних, рибних та молочних страв, оптимальні у відповідності із санітарно-гігієнічними нормативними документами умови зберігання готової кулінарної продукції.

Окрім окреслених у викладеному матеріалі аспектів медичної мікробіології в контексті підтримання здорового способу життя подорожуючих, цілком реально можуть бути використані інші сегменти медичної мікробіології, які разом з такими вимірами туристичної діяльності як філософський, соціальний, географічний, культурний, педагогічний, сприятимуть ефективному збереженню і відновленню здоров'я людей в будь якій новій для них локації, забезпеченню свободи переміщення і накопиченню позитивних емоцій під час мотивованих подорожей.

З огляду на сучасні підходи щодо застосування здоров'язбеігаючих технологій відносно подорожуючих людей та сутність викладеного матеріалу [10, 11], стає очевидним, що науково обґрунтована «інтродукція» медичної мікробіології в теоретично-практичний простір туризму суттєво нівелює або й зовсім усуває загальні та індивідуальні біологічні ризики для людей, які долучились до подорожі. Таким чином, базові основи медич-

ної мікробіології закладають підвалини для здорового способу життя подорожуючих, для збереження та відновлення здоров'я – однієї із головних компонент щастя людини, під час її перебування в певній туристично-рекреаційній локації, її участі в дозвіллевій практиці. І під таким кутом зору можна погодитись з одним із афоризмів мандрівного філософа-богослова Г. С. Скороди «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то на мою думку, ти щасливий».

Інформаційні джерела. 1. Бойчук Ю. Д. Загальна теорія здоров'я та здоров'язбереження: колективна монографія / за заг. ред. про. Ю. Д. Бойчука. – Харків : Вид. Рожко С. Г., 2017. – 488 с. 2. Зацепіна Н. О. Соціологічні аспекти туризму в сучасній науці / Н. О. Зацепіна // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2012. – Вип. 55. – С. 191–196. 3. Федорченко В. К. Туризмолія: концептуальні засади теорії туризму : монографія / В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. А. Кручек та ін. – Київ : ВЦ «Академія», 2013. – 368 с. 4. Скляр Г. П. Партнерство в структурі відносин сталого розвитку туризму / Модернізація туризмознавства: теорія і практика партнерства: монографія [авт. кол.] / за заг. ред. Г. П. Скляр. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 118–122. 5. Медична мікробіологія, вірусологія та імунологія / за ред. В. П. Широбокова. – Вінниця : Нова Книга, 2011. – 952 с. 6. Возіанова Ж. І. Інфекції – реальна загроза населенню України / Ж. І. Возіанова, М. А. Андрейчин, С. О. Крамарев // Інфекційні хвороби. – 2007. – № 1. – С. 76–78. 7. Емерджентні і ре-емерджентні вірусні інфекції: глобальна проблема ХХІ століття / Л. О. Панченко, С. І. Васіна, І. М. Звягольська, Н. Г. Попова, Ю. В. Копча // Інфекційні хвороби. – 2015. – № 4 (82). – С. 59–66. 8. Меерсон Ф. З. Адаптация к стрессорным ситуациям и физическим нагрузкам / Ф. З. Меерсон, М. Г. Пшенникова. – Москва : Медицина, 1998. – 256 с. 9. Клиническая иммунология и аллергология / под. ред. А. В. Караулова. – Москва : Медицинское информационное агентство, 2002. – 651 с. 10. Звягольська І. М. Медико-біологічні аспекти організації раціонального харчування як одного із векторів збереження здоров'я та адаптаційних можливостей подорожуючих / Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості і людино розмірність, духовність, партнерство, кооперація [Електронний ресурс] : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава 1 листопада 2016 р.). – Текст і граф. Дані (2,7 МБ). – Полтава : ПУЕТ, 2016. – С. 71–77. 11. Звягольська І. М. Біобезпека подорожуючих – окремі мікробіологічні ризики [Електронний ресурс] / Модернізація економіки в умовах зростання суспільної свідомості: туризм, людино мірність, партнерство, кооперація : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 14 грудня 20017 року). – Полтава : ПУЕТ. 2017. – С. 236–240.

В. О. Животенко, к. е. н., доцент
*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава*
vzhyvotenko@gmail.com

РОЗВИТОК СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА: ЕКОНОМІКА ЩАСТЯ ТА ТУРИЗМ

Стрімкий розвиток усіх сфер життя людини призводить до того, що у гонитві за матеріальними благами, кожна окрема особистість починає страждати від втоми та відчуває себе спустошеною. Сучасне суспільство не дозволяє людині як вищій формі розумного життя відчувати себе повністю задоволеною. Засоби масової інформації пропагують в основному ідею отримання відчуття щастя, лише через отримання матеріальних благ, які постійно змінюються та набувають іншої форми. Тому у гонитві за такими благами, соціальне щастя людини отримує другорядну роль, що перетворює окремі соціальні групи на депресивні. Результатом є те, що постійно виникають незрозумілі релігійні течії, створюються підприємства та організації із незрозумілими просвітницькими функціями. Основними критеріями, що їх поєднує є отримання надприбутків через використання прагнення людини відчувати себе щасливою. Тому у сукупності різноманітних сфер економіки, є необхідним виявити таку, що створює не лише позитивний настрій окремого індивіда, а й дозволяє відчувати радість життя, а відтак і щастя кожної людини.

Проблемою визначення, що є людина та поняття щастя, займався безліч вчених філософів, основними з яких є Епікур, стоїки, Сократ, І. Кант та Г. Сковорода. Кожне окреме дослідження таких науковців-філософів супроводжувалося виникненням нових проблем, що стосувалися буття соціуму, можливості пізнання людиною світу та себе, впливу людини на природу тощо. Відповідно до цього, все актуальнішого значення набувало питання «що таке людина?», а через призму цього «що таке щастя?».

Одним із основоположників категорії щастя є Г. С. Сковорода, який вважав, що все, що відбувається в світі, «макрокосмі», в людині як в мікрокосмі, знаходить своє завершення.

Людина прагне пізнати Бога. Однак вона – його породження, отже осягнення Бога є водночас і пізнання людиною себе. Чим глибше людське знання світу та себе, тим розумнішими та скромнішими стають потреби людини. «...Вмій малим ти вдовольняться...» – закликав Г.Сковорода [1].

Поняття щастя у концепції Г. Сковороди є позитивним і динамічним. Він вважав, що щастя не залежить від зовнішніх змін людського буття, його не треба шукати ні в Америці, ні в Єрусалимі. Якщо людина щаслива, то перш за все це досягнуто завдяки її внутрішньому стану. Щоб бути щасливою, людина має жити в гармонії із власною внутрішньою суттю [2]. Тобто, не та людина щаслива, у житті якої немає розчарувань, зрад, страждань, а та, яка змогла прийняти ці зміни та опанувати себе.

Крім того, на думку Г. Сковороди, природно, що людина прагне щастя. Воно можливе, якщо розкрита внутрішня сутність людини, тобто потрібно не жити краще, а бути краще. Таке прагнення для Г. Сковороди пов'язане з поняттями «чесного життя» та «чистої совісті». Вони розкриваються через працю, яка не є примушення, а вільний потяг людини, насолода, відчуття щастя. Таку працю Г. Сковорода називає спорідненою. Споріднена праця, хороші вчинки, щастя людини можливі тоді, коли образ життя людини узгоджений з її природними схильностями [1].

Отже, філософське бачення щастя людини Г. Сковородою ґрунтується на аксіологічних та етичних принципах, а його філософсько-антропологічне вчення має антиконс'юмеристське спрямування, і саме тому дане вчення поєднується із сучасними проблемами буття людини та її соціальної приналежності.

Філософські погляди на категорію «щастя» набули свого подальшого розвитку у процесі зацікавленості даною категорією вченими-економістами, які спробували провести паралель між щастям та матеріальними благами для людини. У процесі таких досліджень шотландським економістом та філософом А. Смітом було розглянуто можливість поєднання добробуту та щастя, що пізніше економісти та філософи науковці визначили як «економіка щастя».

Поглиблення дослідження категорії щастя показують, що в умовах сьогодення людині, яка живе у суспільстві споживання, все важче відчувати себе щасливою, оскільки матеріальний достаток займає перше місце у її бажаннях. Економіка заснована на принципах споживання безперервно створює та постійно збільшує кількість індивідів незадоволених життям. На думку американського економіста Дж. Сакса, усі суспільні цінності задіяні у гонитві за прибутками, які у свою чергу починають домінувати над такими поняттями як довіра, справедливість, чесність, фізичне та психічне здоров'я тощо [3]. Тому закономірним є те, що в умовах сьогодення, є прихильники економічних теорій, які переконані, що щастя визначається розміром накопичених благ, а основними показниками, що відображають його рівень є ВВП та ВНП. Та незважаючи на це, прихильники досліджень основоположників категорії щастя, змогли виділити окрему групу у такому суспільстві, що отримала назву «down shifting». Дане поняття означає – добровільне усвідомлене зменшення власних доходів людини, її відмову від соціального статусу, кар'єрного зростання тощо, для збільшення кількості вільного часу задля себе та родини. Дану тезу поширював і А. Сміт у своїх працях, а саме «Теория нравственных чувств» [4], де було зазначено, що щастя визначається тим спокоєм, яким людина готова пожертвувати заради бажання покращити власний добробут.

Але те, що становить поняття добробуту, є заплутаним. Чимало змінних таких як любов, дружба і родинні стосунки – важко визначити. Тому Е. Освальд, економічний експерт з проблеми щастя в Університеті Уорвіка (Великобританія) досліджуючи поняття щастя, припускає, що самі по собі гроші не приносять щастя, хоча заможні люди більше схильні почуватися щасливими; що критично важливим для самооцінки є наявність роботи; що жінки більш схильні бути щасливими, ніж чоловіки; і що для самореалізації людям потрібно щось більше, ніж матеріальне досягнення. Звичайно, економіка щастя не є точною наукою, і у подальшому, за переконанням експертів, індекс щастя може бути пов'язаний з політикою. Але ідея полягає в тому, що треба оцінити речі, які не мають цінників. Відкриті простори, чисте повітря, безпека, звільнення від тиску – це речі,

яких стає все менше і важливість яких зростає. Тоді постає питання: як представники влади сприятимуть цьому, водночас створюючи робочі місця, які так потрібні в усіх західних суспільствах? Звичайно, економічне зростання є великою частиною відповіді, але воно не може бути всією відповіддю [5].

Виходячи із цього, дослідження економіки щастя спростували зв'язок між доходами і щастям, та дозволили зробити наступні висновки, які раніше заперечувалися:

по-перше, споживання додаткових одиниць товару дозволяє людині відчувати себе щасливою, лише на мить і носить тимчасовий характер, що повністю підтверджено у I законі Г. Г. Госсена, тобто не може зробити людину щасливою;

по-друге, щастя у різних прошарків суспільства вимірюється різною величиною доходів, а отже те що робить щасливим одного члена суспільства є деморалізуючим чинником для іншого, а це у свою чергу не дозволяє визначити складові щастя окремої соціальної групи.

Закономірним, на нашу думку, є те, що для кожної людини є власні чинники, які дозволяють їй відчувати себе щасливою:

- любляча родина та друзі;
- цікава робота, що дозволяє отримувати необхідний дохід;
- філософія та релігія, які дозволяють відчувати приналежність до певної групи;
- здоров'я та якісна доступна медицина;
- екологічне середовище існування, тощо.

Аналізуючи зазначене вище, єдиним, на нашу думку чинником, що дозволяє поєднати у собі основні потреби людини, є туризм. Туризм дозволяє людині відчувати себе вільною та убезпеченою (відповідальність за власну безпеку несе лише сама людина). Такий вільний вибір може робити щасливими майже усі соціальні прошарки, оскільки усі туристи незалежно від місця, способу та термінів відпочинку отримують задоволеність тих внутрішніх потаємних потреб про які ніхто не дізнається. Така таємничість та вільність дозволяє бути щасливим кожному окремому індивіду і окремій соціальній групі. Поняття економіки у даному ракурсі не займає вирішальну позицію, а відіграє

лише супроводжуючу роль. Поглиблення розвитку різноманітних соціальних процесів у суспільстві спричинило:

- по-перше, розвиток виїзного туризму у пошуках «кращого життя» з метою зміни постійного місця проживання;
- по-друге, розвиток виїзного туризму з метою покращення власного фінансового стану туриста;
- по-третє, розвиток виїзного туризму з метою відпочинку.

Зазначені причини ґрунтуються лише на внутрішньому стані подорожуючого, що в залежності бід бажань та уподобань туриста, робить не важливим наявність матеріальних благ. Бажання туриста змінити буденність, «втекти» від проблем та отримати естетичне задоволення є настільки нестримним, що незважаючи на світові катаклізми, туристичні потоки постійно збільшуються. Підтвердженням є те, що ринок туристичних послуг сприйняв розвиток кредитування відпочинку та суспільну максимальну економію задля відпочинку без суттєвих коливань, а виробники та постачальники туристичних послуг все частіше використовують системи надання окремих видів безкоштовних послуг.

З точки зору економічної науки показник щастя не може ґрунтуватися чи бути забезпеченим однією галуззю економіки, адже розвиток туризму, у всіх можливих його проявах, поєднує майже усі існуючі сфери економіки, при цьому сама туристична сфера є окремо визначеною та постійно зростаючою. У таких умовах, наукові дослідження економіки щастя, на нашу думку мають зводитися до таких принципів:

- по-перше, вільність (тобто поняття щастя може бути забезпечене лише вільністю, у межах соціальної дозволеності, окремого індивіда);
- по-друге, пріоритетність вибору (тобто щастя, та його прояв для індивіда, може бути досяжним лише за умови наявності альтернатив та можливості вибору);
- по-третє, соціосистемна відповідність (тобто щастя може бути забезпечене за умови приналежності окремого індивіда до певної соціальної системи, що не дозволяє йому відчувати себе поза системою, а дарує відчуття потрібності).

У разі збереження чи досягнення комплексу даних принципів, сучасна наука може сформувати поняття економіки щастя, та шляхом його адаптації до умов тих чи інших соціокультурних систем сформувати уніфіковану відповідну нормативно-правову базу, що у майбутньому дозволить досягти та визначити поняття щастя як основу нової економіко-філософської теорії розвитку людства.

Отже, виходячи із проведеного вище дослідження, ми переконані у можливості та необхідності осучаснення основних наукових підходів до визначення категорії щастя та поняття економіки щастя як основи формування ефективних економік світу через призму розвитку туристичної сфери.

Інформаційні джерела. 1. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / кол. Авторів ; за ред. Л. В. Губерського ; худож.-оформлювач О. Д. Кононученко. – Харків : Фоліо, 2013. – 510 с. 2. Сковорода Г. Розмова п'яти мандрівників про істинне щастя в житті / Г. Сковорода // Україна: філософський спадок століть – Хроніка 2000. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. – 803 с. – С. 323–332. 3. Сакс Дж. Економіка щасття [Електронний ресурс] / Дж. Сакс. – Режим доступу: <http://www.project-syndicate.org/commentary/sachs181/Russian>. 4. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – Москва : Республика, 1997. – 352 с. 5. Cohen R. The Happiness of Life / R. Cohen // The New York Times. – 13.03.2011. 6. About the HPI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://happyplanetindex.org/>.

Ю. Б. Миронов, к. е. н., доцент
Львівський торгово-економічний
університет, м. Львів
yuriy@myronov.com

М. М. Логвин, к. геогр. н., доцент
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава
lllepta777@gmail.com

ОНТОЛОГІЧНА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ ТА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ ЩАСТЯ СЕКУЛЯРНОЇ ДОБИ

Будь-яка людина протягом життя замислювалась над тим, що таке щастя взагалі, і для неї, зокрема. І чи воно реально існує як таке. Ще давньогрецькі філософи намагалися виразити цю категорію, зрозуміти її наповнення і пов'язували щастя зі станом гармонії людської душі.

Звичайно, з високою ймовірністю можна ототожнювати щастя з особливим станом душі, який передбачає певне піднесення настрою, радість і, особливо, душевний спокій. Але чи кожна людина може знайти в протягом життя, побачити, відчувати у звичайних простих речах.

Чи можливо набути стану щастя всім людством загалом і одночасно? Навряд. Бо, як правило, реакція на одне і те саме поняття, подію, явище буде різна у кожного індивіда за своїм змістом, емоціями, відчуттями та зрозуміла і характерна лише для нього.

У філософському енциклопедичному словнику зазначається, що щастя – категорія моральної свідомості, що позначає стан повного і тривалого вдоволення від життя загалом. Аристип із Кірені, один із учнів Сократа, тлумачив щастя як стан, тотожний насолоді. Послідовники гедонізму розглядали насолоду як єдино істинне благо і справжню мету людського життя. Та спроби реалізувати ідеал щастя на шляхах гонитви за фізичними насолодами зрештою обертаються на свою протилежність – життя стає суцільним стражданням. Засновник школи кініків Антисфен пов'язує щастя з внутрішньою незалежністю людини, започатковуючи традицію протиставлення щастя насолоді. Потрактування прагнення до щастя як принципу моральної поведінки, що безпосередньо визначає цілі людської діяльності, характерне для Спінози, Гассенді, Гольбаха, Бентама, Рассела, Винниченка, Нейрата та ін. Сучасна етика загальнозначущими умовами досягнення щастя вважає: а) задоволення основних матеріальних потреб; б) повноту і осмисленість існування людини; в) спроможність останньої реалізувати власне уявлення про життя в ситуаціях морального вибору; г) достатній ступінь збіжності актуального стану буття та уявлення про те, яким воно має бути; д) гармонію внутрішнього світу людини і її зовнішніх стосунків [0].

Академічний тлумачний словник трактує щастя як стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості, яких зазнає хто-небудь [0].

У тлумачному словнику В. Даля, щастя визначається як «со-частье, доля, пай», а також «рок, судьба, часть и участь, доля» [0]. Інше наповнення подається у тлумачному словнику Ожегова – щастя це «відчуття і стан повного, вищого задоволення» [0]. Великий тлумачний словник російської мови подає щастя як «стан вищого задоволення життям, відчуття задоволення і радості, що кимось відчувається; зовнішній прояв цього почуття» [0].

У тлумачному словнику Д. Ушакова щастя це: 1. Стан задоволення, благополуччя, радості від повноти життя, від задоволення життям. Те ж, як втілення почуття любові. 2. Успіх, вдача (переважно випадкові). 3. Участь, доля, судьба (просторіччя). 4. В значенні дуже добре, надзвичайно приємно (розм.) [0].

Великий словник російської мови визначає щастя як стан людини, що відповідає внутрішній задоволеності своїм буттям, повноті і осмисленості життя. Крім того, щастя це, благополуччя, благоденство, благодать, блаженство, перемога, удача, успіх, випадок [0].

Займався пошуком щастя та його природи український мислитель Г. С. Сковорода. Він був упевнений, що щастя – це внутрішнє джерело спокою: воно – і в наших серцях, і у любові до природи чи до рідного краю. На його думку, щоб стати щасливим, необхідно викорчувати такі негативні людські якості як скупість, розкіш, честолобство, духовні злидні (духовна сфера характеризує їх як пристрасті). Потрібно більше дбати про власну душу, адже тільки здорова душа є основою щасливого буття. Ніякі скарги не можуть принести людині щастя, якщо вона змусила себе все життя займатися ненависною справою заради багатства.

У відомому трактаті «Розмова п'яти подорожніх «про справжнє щастя» філософ висловлює думку, що щастя – у пізнанні себе. Щоб стати щасливим, не треба багатства, не треба влади, почестей, чинів: «Бути щасливим – це знайти самого себе», – відмічає Г. С. Сковорода. Людина повинна пізнати себе, свою духовну сутність: свої уподобання, здібності, нахили до певного виду діяльності. Знаючи свої схильності, здібності, можна визначити своє місце в суспільстві [0].

Сучасний світогляд, в тому числі, національний, як система принципів, поглядів, цінностей, переконань, ідеалів під впливом безперервного інформаційного забруднення сильно спотворений. Моральна спустошеність суспільства ставить природну межу його економічному розвитку, також і закони розвитку техніки не співпадають з природними потребами людини. Тому не дивно, що категорією щастя почали займатися та досліджувати на рівні ООН, щорічно визначаючи індекс щастя.

Крихітне королівство Бутан зробило досягнення щастя і благополуччя пріоритетом своєї політики. Замість валового внутрішнього продукту в Бутані вимірюють індекс валового національного щастя і запропонували надати цій методиці глобальний характер [0]. Це вмотивоване тим, що для порівняння рівня життя в різних країнах використовуються значення ВВП на душу населення або ІРЛП, але ці індекси не завжди можуть адекватно відобразити соціально-економічну реальність. Зокрема порівняння значення ВВП вважається недоречним, оскільки кінцева мета більшості людей не бути багатими, а бути щасливими і здоровими. Міжнародний індекс щастя (МІЩ) (англ. *Happy Planet Index*) демонструє «реальний» добробут націй і стан довкілля в різних країнах світу. Вперше був запропонований New Economics Foundation (NEF) в липні 2006 року.

Цей міжнародний дослідницький проект вимірює показник щастя населення в країнах світу. Дослідження проводиться дослідним центром «Інститут Землі» (The Earth Institute) при Колумбійському університеті під егідою Організації Об'єднаних Націй в рамках глобальної ініціативи «Мережа рішень сталого розвитку» (UN Sustainable Development Solutions Network) з метою показати досягнення країн світу і окремих регіонів з точки зору їх здатності забезпечити своїм жителям щасливе життя. Автори проекту вважають, що дані дослідження можуть допомогти державним керівникам, політичним і громадським діячам краще реагувати на потреби і сподівання своїх громадян з метою підвищення добробуту і сталого розвитку.

Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун підтримав ідею, що матеріальний добробут не може бути єдиним мірилом добро-

буту. Він нагадав, що в Королівство Бутан, ще в 70-роках в якості пріоритету висунули досягнення національного щастя і замінили показник валового внутрішнього продукту на індекс валового внутрішнього щастя. Пан Гі Мун відмітив, що внутрішній валовий продукт вже давно є головним мірилом розвитку економіки і діяльності політиків. Однак він не враховує соціальні та екологічні витрати науково-технічного прогресу. Він вважає, що світові потрібна нова економічна парадигма, яка б відображала взаємозв'язок трьох стовпів сталого розвитку. Ними являються соціальне, економічне і екологічне благополуччя які нероздільні, а разом складають «валове глобальне щастя» [0].

Міжнародний індекс щастя ґрунтується на загальних утилітарних принципах, що більшість людей хочуть прожити довге і повноцінне життя, а країни прагнуть зробити все можливе для досягнення максимального благополуччя своїх громадян, розумно використовуючи наявні ресурси, не завдаючи збитків довкіллю. Для розрахунку індексу спочатку використовувалось три показники: суб'єктивна задоволеність життям мешканцями країни, очікувана тривалість життя і, так званий, «екологічний слід». Уперше МІЩ був розрахований в 2006 році, до рейтингу увійшло 178 країн. (див. табл. 1).

Таблиця 1 – Міжнародний індекс щастя у 2006 р. [0]

Місце	Країна	НРІ
1	Вануату	68,21
2	Колумбія	67,24
3	Коста-Ріка	66,0
150	США	28,83
172	Росія	22,76
173	Естонія	22,68
174	Україна	22,21
175	Демократична Республіка Конго	20,69
178	Зімбабве	16,64

Як свідчать дані табл. 1, перші три позиції посіли, відповідно, Вануату, Колумбія та Коста-Ріка. Україна посіла 174 місце із 178 позицій між Естонією і ДР Конго.

Останній вимір і оприлюднення індексу було у березні 2019 р. У цьому міжнародному рейтингу Україна посіла 133-є місце «щасливих» країн зі 156 держав. При цьому вітчизняні соціологи та економісти вважають не зовсім коректними дослідження та оцінки, якими керувалися укладачі рейтингу. Наприклад, незважаючи на поліпшення багатьох показників (що констатують укладачі інших світових рейтингів), Україна останніми роками продовжувала стрімко втрачати «щасливі» позиції. Хоч, Україна дещо поліпшила показник у порівнянні з попереднім роком, піднявшись на 5 позицій, однак, це не компенсує стрімкого падіння, зафіксованого у минулі роки – з 2013-го країна опустилася майже на 50 пунктів. Враховуючи зміни, які відбулися в Україні, її місце, як мінімум, на тридцять-сорок позицій вище. І, мабуть, цілком до снаги повернути втрачене 5 років тому 87 (найвище) місце у рейтингу.

Адже від збройних конфліктів потерпає і низка держав, які розташувалися в рейтингу щастя набагато вище за Україну (Ізраїль (13 місце), Колумбія (43), Пакистан (67), Лівія (72), Таджикистан (74), Сомалі (112)). Тобто, оцінюючи Україну, укладачі Індексу щастя, схоже, продовжують концентруватися на негативі, майже не помічаючи позитивних змін. Скажімо, на 132 позицію вони поставили таку бідну і неспокійну африканську країну як Чад, яка посідає 5 місце у світовому «Рейтингу неспроможних держав», де Україна має доволі високу 85 позицію (середина рейтингу). Це дещо змушує сумніватися в об'єктивності індексу.

Останні роки укладачі рейтингу World Happiness Report оцінюють Індекс щастя за шістьма позиціями. Частина з них враховує об'єктивні показники – ВВП на особу і очікувана тривалість здорового життя. Решта – містить суб'єктивні оцінки, оскільки базується на результатах соціологічного опитування, учасники якого відповідають на запитання про свободу життєвого вибору (ступінь особистої та економічної свободи), доброчинність (визначається на підставі готовності робити пожертвування), соціальну підтримку (можливість покласти на когось у скрутні часи) та ступінь терпимості до корупції.

Скажімо, у Глобальному індексі інновацій Україна за 5 років піднялася на 28 позицій (з 71 на 43 рядок), в Індексі легкості ведення бізнесу ще більший прогрес – «плюс» 61 позиція (із 137 місця – на 76). В Індексі конкурентоспроможності країна піднялася з 84 на 83 рядок. Усе це, безперечно, мало б позитивно позначитися на показниках свободи життєвого вибору (яка значною мірою залежить від ступеня економічної свободи). Натомість у міжнародному рейтингу щастя за цим показником Україна опинилась у п'ятнадцятому десятку. Один же із небагатьох «суміжних» рейтингів, в якому Україна опустилася порівняно із 2013-м, – Індекс людського розвитку (регрес із 78 рядка – на 88). Окрім того, Україна останнім часом значно поліпшила позиції у рейтингу «сили паспорта», у нас покращилися загальні показники рівня економічної свободи та відкритості державних даних. Утім, усе це чомусь не позначилося (чи негативно позначилося) на відповідних показниках у рейтингу «щасливих країн».

Україна – одна з найбідніших держав Європи за часткою ВВП на одну особу. Та й у світі ми, швидше, серед аутсайдерів, аніж поміж лідерів. Із цим, на жаль, не посперечаєшся. Згідно із підрахунками МВФ, за цим показником Україна на 134-му місці у світі – \$ 2 656 на людину. В цьому аналізі (як і в оцінках укладачів рейтингу щастя) не враховано такого важливого показника як ПКС (ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності в американській валюті). Адже, незважаючи на те, що ми справді маємо найнижчу зарплату в Європі, і ціни на основні товарні групи у нас відносно низькі. Тож за показником ПКС справи в Україні трохи кращі – понад \$8 тисяч на особу.

Не варто забувати, що значна частина української економіки перебуває в тіні. За даними Мінекономрозвитку, ідеться про 32 %, незалежні економісти говорять про 40–45 %. Тож, зважаючи на щільність показників у частині рейтингу за рівнем доходу із урахуванням ПКС, усе це мало б підняти нас на кілька десятків позицій.

Міжнародний індекс щастя вважають одним із найбільш авторитетних рейтингів у цій сфері. Водночас фахівці сумніва-

ються у коректності його оцінок у «суб'єктивній» (опитувальній) частині досліджень. Проводить опитування впливова і авторитетна організація – американський Інститут Геллапа, – участь в дослідженні беруть лише 1 000 респондентів у кожній країні (1 000 осіб у мільярдних Китаї та Індії і 1 000 осіб у карликових Монако чи Андоррі).

Науковець Є. Головаха вважає, що рейтинг не відображає самого поняття «щастя». «Цей рейтинг демонструє стан справ у державі, а не те, як почуваються люди. Він більше стосується передумов для щастя, а не щастя як такого».

Чому українці у соціологічних опитуваннях вважають себе нещасливими? На нашу думку, у населення значно завищені очікування матеріального добробуту. І мало звертається уваги на духовні та душевні складові щастя.

Тобто, наявна ситуація в Україні вимагає переоцінки системи цінностей, що склалася за десятиліття реформ, з гіпертрофованою роллю матеріального благополуччя, запереченням гуманності, справедливості, моральності. Існує необхідність усвідомлення звернення до витоків українського менталітету, вдосконалення духовного світу людини на основі традиційних цінностей відповідно до сучасних реалій секулярної доби.

Інформаційні джерела. 1. Академічний тлумачний словник (1970–1980). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/shhastja>. 2. Большой словарь русского языка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dict.t-mm.ru/enc_sl/c/c4.html. 3. Большой толковый словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gramota.ru/slovari/dic/?word=x>. 4. Бутан предлагает новый критерий благополучия: индекс валового национального счастья [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.un.org/ru/story/2012/03/1199551>. 5. Валовое внутреннее счастье – новая экономическая парадигма? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.un.org/ru/story/2012/04/1199561>. 6. Великий тлумачний словник (ВТС) сучасної української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/93/53417/1021559.html>. 7. Международный индекс счастья [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5>. 8. Радійчук О. Индекс счастья – 2019: є сумніви, що Україна така вже й «нещасна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2666960-indeks-sasta2019-e-sumnivi-so-ukraina-taka-vze-j-nesasna.html>. 9. Рейтинг стран мира по уровню счастья Организации Объединённых Наций.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gtmarket.ru/ratings/world-happiness-report/info>. 10. Сковорода Г. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті. [Товариська розмова про душевний мир]. 1770-ті р. Переклад: В. Шевчук Текст зведено із виданням: Сковорода Г. Твори в двох томах. Том 1. Трактати, діалоги. Ред. Олекса Мишанич. – Київ : УНІГУ & НАН України, 1994. – С. 325–358. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sites.utoronto.ca/elul/Skovoroda/Rozmova5.pdf>. 11. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений Н. Абрамова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dict.t-mm.ru/abramov/c/cstc.html>. 12. Толковый словарь живого великорусского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://slovardalja.net/word.php?wordid=39717>. 13. Толковый словарь Ожегова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gufo.me/dict/ozhegov>. 14. Толковый словарь русского языка Д. Н. Ушакова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dict.t-mm.ru/ushakov/d/duhov.html>. 15. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс]. – Київ : Абрис, 2002. – 751 с. – С. 729. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskiy_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf.

М. М. Мовчан, к. філос. н., доцент
*Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі», м. Полтава*
movchan.momm@gmail.com

ПРОБЛЕМА СТРАХУ У ФІЛОСОФА-МАНДРІВНИКА Г. СКОВОРОДИ

Страх є важливим екзистенціалом людського буття. Він власний всім людям незалежно від економічних формацій чи цивілізацій, а також від етапу розвитку особистості. Але страх має своєрідну специфіку в той чи інший конкретний період становлення і розвитку особистості.

Важливо зупинитися на використанні екзистенціалу страху в людиномірній, гуманістичній (антропологічній за своєю суттю) філософії найвидатнішого українського мандрівного мислителя *Григорія Савича Сковороди* (1722–1794), який відвідав, на думку одного з перших біографів Г. Сковороди Г. Гесса-де-Кальве, крім Угощини, Польщі, Словаччини, Чехії, Прусії, Австрії і Німеччини ще й Італію [6, с. 46]. Дехто з біографів у зв'язку з подорожами Григорія Савича називає і такі традиційні й першочергові для слов'янських прочан місця, як Єрусалим, Констан-

тинополь, Афон. Але, напевно, все-таки «досвід Сковороди був набагато скромнішим і що не був він «ні в Римі, ні в Єрусалимі» [6, с. 46].

Поглядам українського любомудра присвячено чимало наукових, публіцистичних, художніх розвідок, але його багатогранний світ постійно спонукає вітчизняних і зарубіжних дослідників до розв'язання все нових і нових проблем, надзвичайно важливих у кінці XX – на початку XXI століття, коли Україна перебуває в умовах екзистенційно-антропологічної кризи. Сковородинівське осмислення людини та її екзистенції набуває особливої актуальності в сучасному світі. Сьогодні важливо, що екзистенціалізм адекватно підходить до людської тематики, оскільки навіть природа, виробництво, біологічна структура організму розглядаються під кутом зору їх взаємозв'язку з людиною, в їх екзистенціальному вимірі [9, с. 54]. Екзистенціальна методологія близька до змісту українського світоглядно-філософського менталітету. Однією з характерних рис української філософії, що проявилась у творчій спадщині Г. Сковороди, – це екзистенційний дух мислення, філософська зосередженість на ролі і призначенні людини у світі.

Людиномірну концепцію Г. Сковороди, за слушним зауваженням В. Войтовича, можна виразити так: «Сутність Людини, місце її у Всесвіті та спосіб існування на Землі. Виходячи з цього філософ говорить про три світи: “Перший є всезагальний і світ населений, де живе все народжене. Цей складений із не лічених світ-світів і є великий світ. Інші два суть часткові й малі світи. Перший – мікрокосм, тобто світик, малий світ або людина. Другий світ символічний, тобто Біблія. У населеному будь-якому світі сонце є його око, і око це є сонце. А як сонце є голова світу, то не дивно, що людина названа мікрокосм, тобто маленький світ”» [2, с. 8]. Тож беручи до уваги антропологічні погляди Г. Сковороди слід зазначити, що екзистенціали людського буття не можуть не посідати чільного місця в «українського мандрованого філософа» [1].

Г. Сковорода добре опанував зарубіжну й вітчизняну філософську думку (особливу увагу приділяв філософській культурі

Русі, братських шкіл і київської академії). Це дало йому можливість створити самобутню філософську систему – вчення про людину. Згадаймо знамениту сквородинівську версію «філософії серця» (серце – це душа людини, думка, вищий розум, Бог), яку потім перейняв і довів до певної логічної довершеності відомий український філософ і педагог Памфіл Юркевич (1826–1874). Г. Сковорода, обравши принцип Сократа «Пізнай самого себе!» за дороговказ життя і творчості, як і античний мудрець, жодного разу не зрадив цьому принципу; пізнавати світ починав із людини, із самого себе (самопізнання, самовдосконалення); для кожної конкретної людини-особистості виносив для обговорення й розуміння ті проблеми, які сам переживав і мав про них власну оригінальну думку.

Український любомудр міг зацікавити (але в декого, з певних причин, викликав несприйняття) своїми міркуваннями про життя і смерть, добро і зло, страх і самотність, любов і свободу, гріх і Бога майже кожную людину. Ставлячи в центр філософських розмислів людину, він робив цілком закономірний для себе висновок: людина може дійти до Бога, пізнавши передусім себе саму. Тому богопізнання пов'язане в нього саме із самопізнанням [7, с. 485].

Неабиякого значення у своїй творчості філософ надавав екзистенціалу страху, який у нього тісно пов'язаний з іншими вагомими екзистенціалами – самотністю, любов'ю і свободою.

Страх, на нашу думку – це «стан, який виражає невпевненість у пошуках надійності, що зумовлений дійсною чи уявною загрозою біологічному чи соціальному існуванню і благополуччю людини, забезпечуючи при цьому самозбереження індивіда» [8, с. 6].

Аналізуючи страх, Г. Сковорода певною мірою випереджав західних екзистенціалістів (С. К'єркегора, М. Гайдеггера та ін.), які жили й працювали у XIX–XX ст. Він розрізняв два види страху: боязнь та метафізичний страх, де перший – це рабський, емпіричний страх, а другий – страх образити істоту, яку людина найбільше любить. Причому метафізичний страх має в нього як глибинно-екзистенційну, так і онтологічну закоріненість. На

думку філософа, переживання такого страху не дає втратити фундаментальний зв'язок людини з Богом як останнім джерелом радості, духовної сили і мудрості.

Зі страхом тісно пов'язана тривога. Чимало дослідників минулого й сучасності, ототожнюючи страх і тривогу, твердили, що це один і той самий стан, однак страх властивий не лише людині, але й тваринам. Тривога ж притаманна тільки людині. На нашу думку, тут слід акцентувати не просто на тривозі, а на стані турботи, дискомфорту, страху, не пов'язаних із якоюсь певною причиною. Цю властиву лише людині тривогу першим описав у роботі «Страх і трепет» (1843) С. К'єркегор. Він доводив, що причиною страху є зовнішнє джерело загрози. Для тривоги таке джерело не потрібне. Для її появи достатньо нашої уяви, думки. Звичайний страх – це «реакція на фактично наявні несприятливі зовнішні обставини, а почуття тривоги – це турбота викликана припущенням про можливий несприятливий наслідок» [5, с. 31]. Слід зазначити, що найбільш чітко відмінність між страхом і тривоگوю сформулював німецько-американський теолог і філософ-екзистенціаліст П. Тіллх (1886–1965) у розвідці «Мужність бути» (1952).

М. Гайдеггер і С. К'єркегор пов'язували тривогу з «падінням людини» та з первородним гріхом, бо людина «відійшла від себе», «відчулилася від своєї природи» [3, с. 165]. Онтологічна тривога завжди відіграє першорядну роль, бо тільки під її впливом та її поштовхом людина наближається до своєї автентичності. Тривога, як вважав Г. Сковорода, відкриває людині очі на реальність її умов, а тим самим і на необхідність Божої ласки [3, с. 166].

Філософ вважав, що поряд зі страхом людина завжди має відчуття широкій глибокій любові до Бога. Істинна християнська любов стає джерелом усього земного життя. Вона дає глибоке відчуття повноти особистості, спрямована на переживання цілісності в поєднанні з іншою людиною і світом. Любов разом з вірою виводить людину за межі тлінного «Я», таїть у собі глибокий пізнавальний зміст, живить душу, підштовхує на шлях справжнього щастя. Любов співвідноситься з дружною.

Екзистенційні тенденції від початків і дотепер властиві всій українській філософській культурі. Вони простежуються й у творчості Г. Сковороди, хоча, можливо, прямо й не пов'язана з одним із найвпливовіших напрямків світової філософської думки ХХ ст. Екзистенційний вимір духовності людини в Г. Сковороди поєднувався з розумінням багатьох екзистенціалів, які він переживав. Страх і самотність мандрівний філософ вважав реальними, неминучими, але й не бажаними, вважаючи, що їх подолання в житті кожної людини – це суттєвий крок до вдосконалення духовності.

Одне з центральних місць у філософських роздумах мислителя посідав вагомий різновид страху – страх Божий. Український сковородинознавець Л. Ушкалов повідомив авторці сценарію і режисерці документального фільму «Усе в тобі» Л. Несутулі (прем'єра відбулася на Полтавщині у 2013 році і спричинила щирий інтерес не лише серед науковців, але й широкої громадськості) цікавий факт. Коли одного з учнів Г. Сковороди запитали, чого він навчав у Харківському колегіумі, той відповів: «Страху Божого». Страх Божий у цього мудреця – це не що інше, як Божа віра, котра живить і веселить людське серце, визнає Бога й Божу премудрість. Антиподом до страху Божого (Божої віри) виступає пекельна віра, що може лише мучити й губити людину.

Г. Сковорода неодноразово зосереджував свою увагу на одвічній темі – смерті. У його роздумах і розмовах завжди звучав оптимістичний наказ для кожної особистості: смерті не слід боятись. Як християнин і «як один з найкращих інтерпретаторів Христового Боговчення» [4, с. 12] він усім єством своїм відчуває наближення неминучої смерті і без найменшого страху готується до «недалекої своєї мандрівки до Престолу Всевишнього, сам для себе копає яму під великою липою» [4, с.12].

Григорія Савича Сковороду справедливо називають українським Сократом і навіть «Предтечею Месії України» [63, с. 6]. Адже Г. Сковорода «світив дорогу Шевченкові, Шевченко – Франкові, Франко – Лесі Українці, а вони разом усім нам» [2, с. 6].

Г. Сковорода – класик вітчизняної філософії, визначний мислитель України. Донині його постать на позір відома і загадкова водночас. Його концепція залишається актуальною не тільки для сьогодення, а й для майбутнього, оскільки розглянутий екзистенціал страху безпосередньо пов'язаний із вченням про людину, власне, з філософією людини.

Інформаційні джерела. 1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода / Д. І. Багалій. – Київ : Видавництво «Орій» при УКСП «Кобза», 1992. – 472 с. 2. Войтович В. Предтеча месії України / В. Войтович // Сковорода Г. Пізнай в собі людину / [пер. М. Кашуба ; пер. Поезії В. Войтович]. – Львів : Світ, 1995. – 528 с. 3. Глива В. Вступ до психотерапії : навч. посіб. / В. Глива. – Острог – Київ : Острозька академія ; Кондор, 2004. – 530 с. 4. Діброва Г. О. Людина не повинна боятися смерті / Г. О. Діброва // Віра і культура. – 1959. – № 4. – С. 11–13. 5. Курпатов А. Средство от страха / А. Курпатов // Электронный ресурс. – Режим доступа: <http://www.uatur.com/html/interesno/kurp-strax.html>. 6. Лошиц Ю. М. Сковорода / Ю. М. Лошиц. – Москва : Молодая гвардия, 1972. – 224 с. 7. Мовчан М. М. Екзистенціали людського буття у філософії Григорія Сковороди: страх, самотність, любов, свобода / М. М. Мовчан // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. – Київ : ВІР УАН, 2011. – Вип. 50. – С. 357–364. 8. Мовчан М. Н. Экзистенциал страха и современный человек / М. Н. Мовчан // Ученые записки. – № 1. Серия: Мова та література. Серия: Суспільно-політичні науки. – Баку – Полтава, 2012. – С. 5–10. 9. Супрун А. Г. Проблема людини в контексті розвитку української екзистенційної традиції / А. Г. Супрун // Мультиверсум. Філософський альманах. – Київ : Центр духовної культури, 2008. – № 74.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І.

ДОПОВІДІ І СПІВДОПОВІДІ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ 3

Гладкий О. В.

Туризм як наука про щастя в постнекласичній парадигмі 3

Козюра І. В.

Європейські студії Григорія Сковороди 9

Кушнір Л. П., Лозинський Р. М.

Інноваційні види туризму їх виникнення та розвиток 19

Лиман С. І.

Науковий туризм земляків Г. С. Сковороди у другій та третій чверті XIX ст.: подорожі Німеччиною та Австрійською імперією 25

Скляр Г. П., Логвин М. М.

Феномен ринкової сакралізації особистості Г. С. Сковороди у топохроні туристичної дестинації 44

РОЗДІЛ ІІ.

ВИСТУПИ У ДИСКУСІЇ УЧАСНИКІВ СЕМІНАРУ 53

Висlobодська Г. П.

Розвиток туристичної галузі в контексті економіки щастя 53

Войтович Н. М.

Жебратство як спосіб життя та його відображення у демонологічній традиції 59

Звягольська І. М.

Медико-мікробіологічні аспекти здорового способу життя подорожуючої людини 64

Животенко В. О.

Розвиток сучасного суспільства: економіка щастя та туризм 77

Мионов Ю. Б., Логвин М. М.

Онтологічна універсальність та індивідуальність щастя секулярної доби 82

Мовчан М. М.

Проблема страху у філософа-мандрівника Г. Сковороди 90

Наукове видання

**ЩАСТЯ У ПОДОРОЖАХ: РЕАКТУАЛІЗАЦІЯ
ДУХОВНО-ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ І
ДОЗВІЛЛЄВИХ ПРАКТИК МАНДРІВНОГО
ФІЛОСОФА-БОГОСЛОВА Г. С. СКОВОРОДИ**

МАТЕРІАЛИ

Методологічного міждисциплінарного інтернет-семінару до
45-річчя факультету харчових технологій, готельно-
ресторанного та туристичного бізнесу

(м. Полтава, 3 грудня 2019 року)

Головний редактор *М. П. Гречук*
Комп'ютерне верстання *О. С. Корніліч*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 5,6.
Зам. № 107/1835.

Видавець і виготовлювач
Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»,
к. 115, вул. Ковалю, 3, м. Полтава, 36014; ☎(0532) 50-24-81

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і
розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 3827 від 08.07.2010 р.